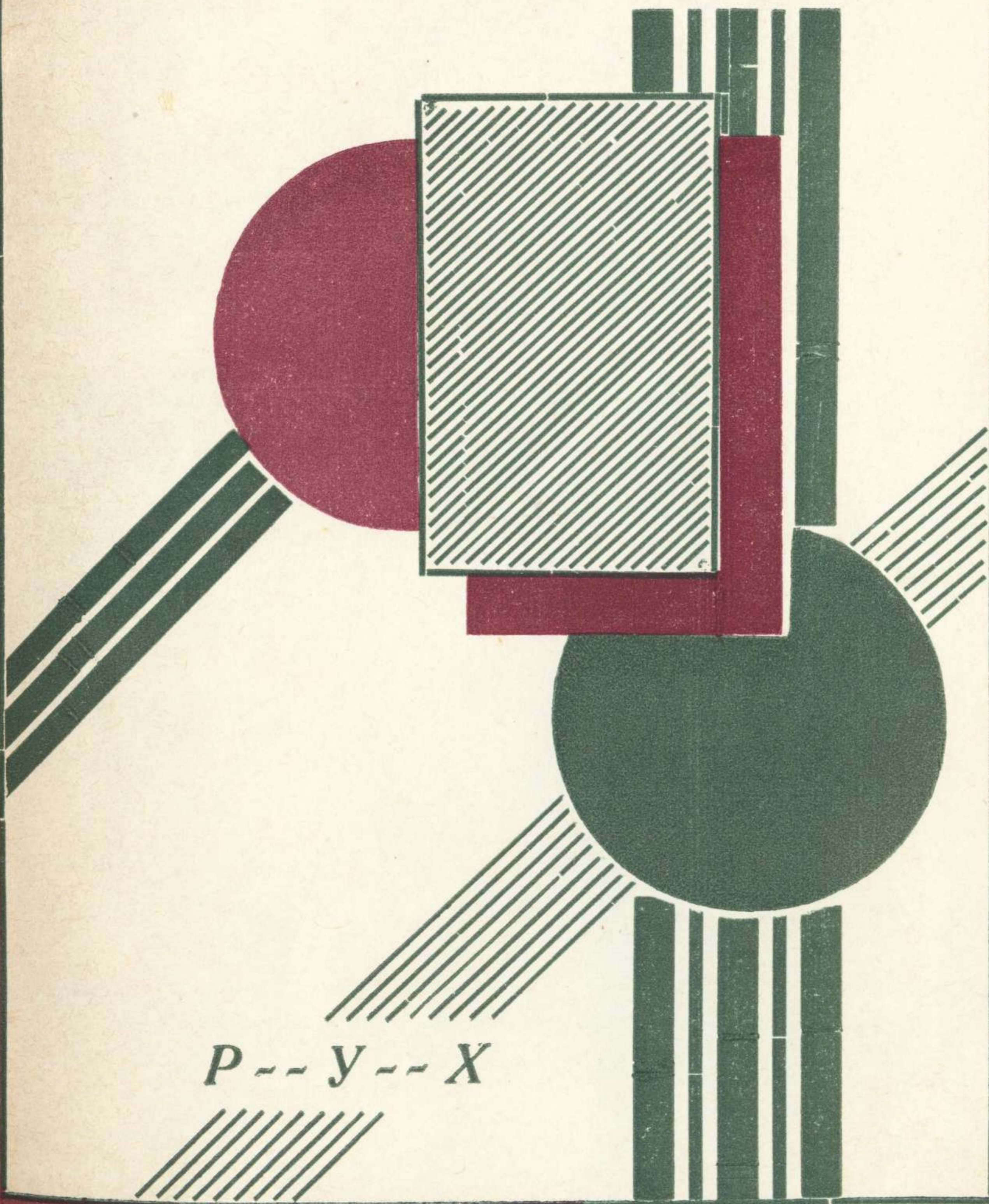

М. ТУГАН-БАРАНОВСЬКИЙ

ОПОВІДАННЯ БЕЗ НАЗВИ

P - - Y - - X

М. ТУГАН-БАРАНОВСЬКИЙ

ОПОВІДАННЯ БЕЗ НАЗВИ

(СИЛУЕТИ)

КООПЕРАТИВНЕ РУХ ВИДАВНИЦТВО

1928

ХАРКІВСЬКА ШКОЛА
ДРУКАРСЬКОГО ДІЛА
ІМ. А. БАГІНСЬКОГО

Укрголовліт 171. Тир. 4000
Зам. 1381

ЖИТТЯ І СМЕРТЬ АРАШ-КУ

I

На брудному заулкові Меніль-Монтана, в сірому будинку, що похилився від старости, жив Араш-Ку. Араш-Ку був апаш.

Високий, худий, завжди неголений, він був саме такий, якими малюють апашів на малюнках і показують в театрі. Та не тільки зовнішністю, але й характером він був справжнім сином Меніль-Монтана, нахабним, смілим, з цигаркою в зубах, яка нічого доброго не віщувала. Його наче б то було утворено для нічних бійок, довгих розмов за шклянкою вина й тяжких, змістовніших за роман Достоевського, сповідей проституток.

Ледве наступала ніч, і повітря ставало синім та прозорим, він гордовито виходив із свого барлогу, як колись стародавній лицар із замку—назустріч пригодам.

І пригоди знаходились—альфонси, коти, товсті буржуйчики з Пасі не раз зазнавали залізної ваги його кулаків; а проститутки, дами серця темних лицарів Парижу—не раз вирятовувались од суворої поліції побуту, за допомогою його грізного оклику та величезних черевиків, набитих 36 цвяшками. Та як і не боятись його? Кому хотілось мати удар ножем в живіт або кастетом у зуби?

Мабуть, в іншій країні Араш-Ку давно вже сидів би під замком. Але в довоєнному Парижі, де апаш був як що не елементом національної гордості, то, у всякім разі, потрібним декоративним додатком паризького колориту, — ніхто не смів чіпати великого бандита, оспіваного не в одній поемі та змальованого на картині не одного маляра. Правда, ця слава була завойована не лише бешкетами в нічних шинках та лицарським захистом проституток. Багато де-хто казав, що вбивство банкира Дюре на вулиці Трьох-Апостолів, є справа його рук, і навіть вказував у темних заулках, що „анархічний прапор“ утримують на кошти, здобуті від цього вбивства; але через те, що слідство та поліція не знайшли злочинця, Араш-Ку спокійно гуляв по нічних кварталах.

Смирність влади, покірність обивателів поклали до його ніг капіталістів кварталу. Товсті господарі кав'ярень, господарки домів терпимости, з обличчями черниць та довгими скромними спідницями, відкривали йому постійний кредит і ввічливо вклонялись при зустрічі з ним; а проститутки, одна перед одною, намагалися завоювати його горде серце, сховане під чорною блузою та олив'яними нахабними очима.

Шинок Червоного Півня — похмурий барліг наприкінці пустельного двору, в темному, старовинному підземеллі — був його резиденцією. Тут, серед сірих мурів, довгих та важких лав, мокрих від розлитого вина, він міг почувати себе царком апаського кварталу. Тут же, слухаючи

різкі, гортанні апаські пісні й стежучи за швидкими танцями, він відпочивав душею од хмурих думок та спогадів, неприємних—мов скисле вино.

Колишнього апаша не знав ніхто. Знали тільки, що за 10 років перед тим на Меніль-Монтані з'явилась людина, що скрутила в'язи найзавзятішому задираці кварталу,—через те була названа Арашем-Ку. Знали також, що він—не француз, і що часом до нього надходять якісь люди, добре одягнені, які розмовляють незрозумілою мовою; що ці люди чогось просять Араш-Ку й інколи про щось запекло сперечаються з ним. Але Меніль-Монтан не питає паспортів. Відвага, безпечність, нахабність—ось вимога анкети слави, і на цю вимогу Араш-Ку відповів остільки добре, що, по старій традиції, яка тягнулась ще з часів короля Людовика X, його було визнано королем апаського кварталу. Сказано вже, що Араш-Ку був бажаний всім повіям Меніль-Монтана; але несправедливо було б не додати до цього, що ніхто, за винятком Жанети, не міг похвалитись мати його, хоч би на один раз, за свого коханця.

Смілива, з похмурою красою таємниці та вбивства, вона була достойною подругою Араш-Ку. Ніхто не міг так жагуче ластитись до чоловіків, так цинічно вибивати гроші в гостя, так громоподібно лаятись, наводячи острах на автомобілі та автобуси, як Жанета; і тому кожного ранку, після трудової ночі, проведеної де-небудь на вулиці Серпант або в сквері Ключні, вона тішилась його сильними обіймами та пекучими побоями, в яких

виявлялось його найпалкіше кохання та найпекучіша ласка.

Жила вона разом з ним в мансарді, чорній від століть та гасової лампи, з видом на місяць з вікна в стелі; в мансарді, за яку Араш-Ку нічого не платив, зустрічаючи, проте, в цьому повне співчуття хазяїна, бо перебування апаського короля в домі було найліпшою охороною від пограбувань та крадіжок. Адже хто був той відважний, що посмів би полювати у володіннях лева? І навіть Жанета, навіть ця вовчиця Араша, не могла похвалитись, що вона до краю покорила його серце.

На чорному столі з погнутими ніжками стояла фотографія вродливої жінки в барвистому кімоно,— жінки іншого світу, світу блакитних очей та тонких непорочних брів. Жанета спочатку пробувала вигнати супротивницю з мансарди, але погляд Араш-Ку зупинив її рух. Потім вона примирилася з незнайомою, як з неминучою часткою Араш-Ку й шалених ночей під контролем місяця з вікна.

О п'ятій годині вечора, коли туман та фабричний дим наповнювали весь квартал, Араш-Ку й Жанета виходили з свого барлогу і, як що мали гроші, ішли гуляти до Парижу. Рівним кроком, під руку, сміло розштовхуючи публіку, вони проходили кільце бульварів, Оперу, Сену, доходили часом до Латинського кварталу, і навіть коли-неколи підіймались на Парнас, а потім, повернувшись, довго сиділи біля річки в тіні Собору Паризької Богоматери, розмовляючи про денні новини, або взагалі—про ніщо.

Коли грошей не було, ішли до „Червоного Півня“, де Жанета сідала на високого табурета біля прилавку й закликала втомленими еспанськими очима Меніль-Монтанських франтів, або співала на маленькій естраді, дзенькаючи дзвоником та вибиваючи каблуками. До першої години ночі вже кілька разів ходила до сусіднього готелю з гостем. Готель цей вона знала чудово, служниці ставились до неї дуже добре, бо Жанна примушувала гостя що-раз давати одного франка „на чай“. Саме в цей час у „Червоному Півні“ Араш-Ку збирав певних людей для діла, завжди відважного, якого ніколи не вигадала поліція.

О шостій годині ранку, коли проститутки, сміючись та сперечаючись, виходили на холодну вулицю, Жанета зустрічала Араш-Ку й відправлялась з ним в мансарду.

Були в Араш-Ку й приятелі, приятелі певні та чесні, серед яких перше місце займали два анархісти, що приходили раз на тиждень до нього в „Червоний Півень“ на шклянку. Тоді Араш-Ку оживлявся, починав з ними змагатись про політику й називав незнайомі Жанеті імення авторів книг, яких вона ніколи не читала. Але цей настрій тягнувся недовго. Приятелі виходили, забравши гроші, що їх здобув апаш. Гроші вони передавали до анархічної федерації, а Араш-Ку залишали гарну згадку та енергію боротьби.

Де-коли, сидячи під вузьким синім вікном мансарди, Араш-Ку впадав у похмурий песимізм — тугу старого вовка, якому набридло заяче м'ясо.

Тоді йому хотілось вिति, як виють вовки на дикому степу, дякуючи та кленучи небо за самотність.

Після таких хвилин, він клав у кешеню бравнінга, одягав схований у шафі новий смокінг, голився, чистив нігті, і личкованим, вишліхтуваним кавалером зникав на два дні. Жанета не знала, куди він іде й звідки приносить жіноче волосся на чорній рівнині убрання та злучий вогник в чорних зіницях очей,—вогник перемоги.

Як і всі апаші, Араш-Ку мав своє розуміння чести. Це розуміння зводилось до правил, якими треба було завжди воювати з поліцією, ніколи не зраджувати товаришеві в біді й завжди захищати жінку, хто б вона не була, та скільки б людей не нападало на неї. І за-для чести апаша він оплатився волею, а Жанета—життям.

Одного разу вони пили коньяк в маленькій кав'ярні Мон-Мартру. Проти них якийсь добродій в чорних окулярах про щось змагався з дамою в білому боа. Добродій щось вимагав—дама з чимсь не згоджувалась. Потім дама підвелась із стільця й рушила до виходу. Добродій підстрибнув і вдарив її по обличчю. Не встигла публіка підвестись, щоб подивитись на видовище, як Араш-Ку ударом кулака звалив добродія; потім, побачивши, що гарсон біжить упаденому на поміч, заїхав гарсонові ногою в живіт і хотів був вернутись до свого місця, коли де-кілька добровільців з публіки, три гарсони та хазяїн кинулись на нього. Зчинилась гаряча бійка. Десятки пляшок шампанського, гарно

перекидаючись в повітрі, лопалися об голови поважних батьків родин. Бійка точилась би, мабуть, довго, коли б цілий загін agent-ажанів не загнав апаша в куток, не приглушив прикладом, не відвів його до участку. Там з'ясувалось, що Араш-Ку викрутив вилицю відомому сенаторові, важко поранив двох ажанів і забив гарсона. І ажани, і гарсони не зробили б особливої шкоди Араш-Ку, коли б не сенатор, що лагодився стати прем'єр-міністром. Він примусив поліцію передати Араш-Ку до суду й покарати його на 10 років Гвіяни (каторги).

Коли Жанна прочитала це повідомлення в часописах, вона схопила бравнінга й кинулась до префекта. Довго повія благала людину з товстим животиком звільнити апаша і, побачивши, що її прохання не має відповіді, випалила шість разів у префектів животик, а сьомий—собі в груди.

В Парижі кілька тижнів говорили тільки про це. Анархічні часописи атакували уряд. Фабрики губних помад та презервативів називали свої виробни Жанетиним іменем, а відома шансонетка заспівала пісеньку, що стала модною в цьому сезоні:

„Ти випалиш, люба Жането, в префектів товстий животик“.

II

Розпочалася війна. Париж забув про Жанну й апаша. Війна скінчилась. Кайо, Бріян та Пуанкаре з франком, що падав, відтягли інтереси фран-

цузів на другий бік; і тому, коли в 1923 році дозорець, довідавшись в нумерній книзі, відпустив Араш-Ку на волю,—Меніль-Монтан не пізнав свого короля. Та й сам Араш-Ку не впізнав свого Меніль-Монтана. Його товариші—темні лицарі Парижу—зникли. Частина їх була перебита в шанцях, частина стала здатними спекулянтами, частина згнила у в'язниці. Темні завулки з незграбними хатками перебудовувались, і навіть „Червоний Півень“ з кровожерного барлогу, з звірякуватими людьми та розпаленими останніми градусами люєсу проститутками,—перетворився в темний притулок втомлених американок.

Зустрівшись на розі Сен-Жермену та Сен-Мішелю з одним своїм старим другом, якому він надумав було запропонувати пограбування, Араш-Ку зрозумів, що за десять років пробігли століття.

—Любий мій,—відповів йому друг, розглядаючи передок лакованого ботинка,—кинь цю справу. В наш вік радіо-телеграфів, едісонів та фордів добре старе вбивство, за допомогою заржавілого ножа та довгої відмички, вийшло з моди. Тепер, як що й бувають убивства, то їх роблять не апаші, а люди в смокінгах, у довгих шикованих пальтах. Словом, на старому треба поставити хреста. Та й анархізму колишнього нема. З буржуазією борються іншими засобами. Тому, як що хочеш послухати моєї ради—іди до кіно. Там твоя зовнішність, твої маніри, твоя міміка зроблять тобі безумовно кар'єру. А тут ти просто загинеш, нічого не досягнувши й нічого не показавши.

Араш-Ку не попрощався з другом. Він гостро повернувся й швидким кроком рушив на Шапель, де збиралася паризька голота. Там, зібравши ватагу босяків, він улаштував де-кілька пограбувань за старою системою. Але хутко розчарувався і в цьому. Нові люди мало нагадували його стару гвардію. Це були люди без традиції, без честі, а головне—сміливості довійськового апаша. На них не можна було покластись.

Не знайшов Араш-Ку й анархістів в Ла-Боле, куди він з'явився одного сивого вечора, пропахлого жіночими пахощами Сен-Мішелю. Його вітали лише два худорляві поети, що розповіли йому про зникнення богеми, про те, як анархісти стали томними альфонсами різних рокфелерівських жінок.

Сумний ходив він по Парижу, дбаючи бути лише в тих місцях, де ще не ступала нога ненависного американця. Але, як індієць, відходячи від згуку європейської сокири в незайманий ліс, чуває, що вороже кільце стискується навколо його, що швидко-швидко биті шляхи замінять вузькі звірячі стежки серед порослих ліянами дерев,—так Араш-Ку усвідомив, що бійку програно. Коли одного разу хазяїн одного гарного льоху запропонував Араш-Ку шістсот франків на місяць за те, щоб він удавав перед американцями апаша, Араш-Ку відважився піддатись.

Тому й скоїлось так, як пророкував приятель. Вирішивши піти на службу до капіталу, Араш-Ку появився в чекальні в режисера Рене, того са-

мого Рене, якого в Парижі звали другим Фербенком. Рене зробив з Араш-Ку артиста. І, дійсно, в 1926 році не було жодної апаської фільми, куди б не був закликаний Араш-Ку.

Гроші лились річкою. Часописи присвячували хвальні гімни, а жінки наввипередки намагалися поновити своє тіло апаською сировиною.

Багатий, затягнений в модного піджака, в шовкову краватку та вузькі лаковані пантофлі, Араш-Ку похмуро ходив по Парижу. Темні квартали не вважали його за свого. Адже ж модний капелюх—це зрада кепці, а комірець—чересній хустці; правда, поламавши кості якомусь нахабникові, що зважився був поглузувати з нього в глухому шинку на вулиці Мірабо, він відновив був свій престиж, але ж, поміркувавши, зрозумів, що нахаба—правий. Кинув йому гаманця—й назавжди забув нічний Париж.

Одного разу, повернувшись до готелю, він узяв ключа й хотів пройти до своєї кімнати, коли швайцар подав йому листа.

Чемно, з дотепними фразами, вимушеними зворотами мови, видатний депутат запрошував на бенкет Співки Аматорів Кіно, який влаштовували на його вшанування.

„На бенкеті, — писав депутат, — буде присутній сам міністр народньої освіти“. Араш-Ку подивився, — прізвище те саме, що його носив сенатор, винуватець його лихих пригод. Араш-Ку підійшов до телефону й повідомив депутата про свою згоду бути на бенкеті.

Перед вечером він довго передягався, уважно дивився на свої шовкові шкарпетки й лаковані ботинки, — мабуть, Жанета не закохалась би в нього такого, — пригадав обличчя першої в барвистому кімоно, осміхнувся й заперечливо похитав головою.

Коли він приїхав, уся заля виблискувала білими маніжками фраків та блискучими прикрасами дам.

Його розглядали. Режисери в гадці оцінювали міміку, жінки — руки та ноги, а дідусі міркували про приборкання непокірного. Сіли до столу. Обережно перекладували їжу з блюд на тарілки, пробували вино, усміхались до жінок.

Міністр народньої освіти підніс тост. Всі засміялись. Потім підвівся хазяїн-депутат. Він розповідав про те, як виправилась оця згібла людина, як зберегла її доля для Франції.

За депутатом став говорити Араш-Ку. Він лайнув по-апаському всі збори, — лайнув добре, смачно, соковито. Задеренчали шкільця люстри. В залі залунали оплески. Араш-Ку всміхнувся білками очей, підійшов до міністра народньої освіти й тріснув його з усієї сили в щелеп. Міністр захитався й упав. Справляючись хутко, математично розраховуючи удари, Араш-Ку розігнав публіку, примусив забитись „сильних цього світу“ під канапи та в шафи суміжньої кімнати, спальні господарки дому.

А потім засміявся, почувуючи, що тепер уже він напевне переміг, — рушив до передпокою, кинув золотого переляканому швайцарові, взяв пальто й вийшов на вулицю. Там його здогнала якась постать. Це був Рене.

— Чудово! — загукав він. — Чудово! Це — найгеніяльніша реклама, яку ми лише могли б собі утворити. Тепер уряд упаде через мойого актора. Ви будете героєм парижан, найкращі салони будуть для вас. Я вам потрібно збільшую утримання.

Араш-Ку зупинився. Колишня веселість зникла з його обличчя. Дика лютість переможеного звіря примусила його в останній раз вдарити кулаком в голий череп Рене, а потім витягти револьвера й випалити собі в груди.

ТИХИЙ ПРИТУЛОК КАПІТАНА ЩУРОВСЬКОГО

Це було дуже пристойно, весело й гарно.

Ще підпоручиком, Вадім Щуровський залицявся до інститутки в камлотовій сукенці—Зіни Пепескул. Потім, в 1918 році, коли на Царськосельському вокзалі проводила вона його додому, її 16 років не зупинили щирих сліз, і дальші мандрування Щуровський продовжував уже Зініним нареченим. А далі, в 1921 році, вони послали повітрові поцілунки з чардаків двох евакуаційних транспортів в Царграді і, нарешті, в 1927 році зустрілись, щоб ніколи не розлучатись, під Тріумфальною аркою в Парижі.

Стан змінився. Щуровський, огрубілий, загорілий від пірамідового сонця Африки, побачив Зіну — співачку з Мулен-Ружу, що теж загоріла від монмартрського сонця—найкращої в світі косметики.

Кохання не вмирає, і тому перша зустріч лише зміцнює голос долі, яка вимагає щастя, ніжності й поцілунків.

Крім цього, Зіна вимагала ще де-яких речей, а саме: помешкання, чайного сервізу, маленького сигарного автомобіля. Щуровський, звичайно, погодився на все це, бо йому не можна було виконати

жодної обіцянки, даної на швидку руку, після поцілунка. Чому не погодитись, чому не прийняти ще пари зобов'язань?

Зустрічались біля Етуалю, поволі йшли Елісейськими полями, слухаючи вокальний джаз-банд натовпу та сирени автомобілів.

Одного разу, коли Щуровський, вийшовши з метро, підійшов до арки й став, як звичайно, читати потемнілі від часу написи на колонах, йому раптом стало сумно. Він згадав „Оградне“, де проминули перші роки його життя, великій дім з білими колонами перед входом, бабуню в очіпку, словом — все, аж до машталіра Йвана та кухарки Параски.

Ніжне сонце Тульської губернії не можна замінити паризьким, а буркотливу бабуню в мережковому очіпку — товаришами.

А крім того, тямив, що з кожним днем його праці на Рено від нього упливає частка його „я“, — він все більш та більш перетворюється в робочу машину, здатну лише боротись за шматок хліба, яка забуває розкіш минулої відваги російської гвардії.

А тому, коли Зіна, шарудячи шовковою короткою сукнею, порушила його думки, він розказав про все це й одержав від неї певну, немов підказану йому самому його другим, підсвідомим „я“, відповідь:

— Звичайно, ти — правий. Ти не можеш і не повинен працювати. Працюють лише ті, що народилися для цього. Ми ж утворені для веселощів, для бенкетів, для щастя, а тому — нащо вагатись?

Я тебе влаштую до дансингу. Професія дансера, хоч про неї говорять багато гидкого, власне кажучи, не погана професія, оплачується чудово, а головне—дає безтурботність, вино й веселощі...

Дансер-Щуровський поморщився,—щось подібне до проститутки. Неважний кінець для ад'ютанта генерала Корнілова! Але, кінець-кінцем, хіба ж тут не продає він свого тіла брудній фабриці? Хіба ж там не краще? А крім того, хіба ж він не робить всього цього—для Зіни? Звичайно, треба згодитись. І з захватом став мріяти про лаковане шелестіння фокстроту й танго...

За тиждень Зіні пощастило влаштуватися в гаремі.

Стара баронеса Штакельберг залюбки прийняла Щуровського за 2% прибутковости вина, одну вечерю та один обід.

Помалу покотились під бадьорячу музику фокстроту електричні вечори. Прилавок з винами, різнокольорові ліхтарики, хрусткі столики з смарагдовими та рубіновими келехами—захопили його в якийсь любовний танець при зеленім та червонім світлі.

О десятій годині, коли всі автомобілі їдуть на Мон-Мартр, і шелестять на вулицях чорні плащі проституток, він пробивався крізь різнобарвний натовп на вулицю Пігаль і входив до гарему. Тут, пообідавши, він сідав біля столиків, поволі допивав бурштинове кюрасо, спотикався своїми байдужими очима з шовковими, наче мокрими од води, сукнями дам, що входили. Тут же він вибирав собі одразу

підходящу, довго й мрійно блукав біля її столика, доки вії слух'яно не спускались і ледве помітна усмішка не дозволяла сісти; потім вони сковзались по паркету. Щуровському шкірив зуби чорний негр-мурин з оркестру, і велично благословляла на бій спокійна та важна баронеса з-за прилавка.

О 12-й годині затишний автомобіль ховав палкі пестоші Щуровського й американки в темних обіймах ночі, або десь коло Булонського лісу; він розказував їй про ледовий похід, про Корнілова, про гордий девіз „життя—отчизні, честь—нікому“.

І справді, він не продавав нікому своєї чести, і даремно його дядечко, старий мілюковець професор Маклецов, зважався схилити його на бік РДО; даремно він, вірний офіцер його величності, ховав цю вірність тут, в далекім вигнанні; і як що часом брав гроші в якого-небудь американського стерва, то тільки щоб прикрасити життя своєї коханої, дами свого серця — Зіни. А коли, часом, він спізнювався до дансингу, то ввічливий метр-д-отель із сенаторів з знаменитими бакенбардами (бурцями) в стилі Миколи I, тихо підходив до якої-небудь багатої, високої американки і, спіраючись на стільця, шепотів:

— Він зараз прийде. Це — чемний та чарівний молодий чоловік, з дуже гарної, старої, російської сім'ї.

Американка слухала чудову англійську мову сенатора й думала про гадкову слов'янську душу, що віддає життя отчизні, а честь—нікому, і на вся-

кий випадок, перекладувала в конверт з маленького портмоне 20 доларів.

І він приходив. Схиливши голову, швидкою ходою пробігав до неї, стримано цілував їй руку й говорив приємні речі.

Вночі, одержавши гроші, підсумивши рахунок у баронеси, він летів на Лебедине Озеро, де чекали на нього Зіна, Таня Суворіна та Одель Долгорука, щоб піти за проводиря—за трон та за старе російське значне панство.

Тут він розповідав про те, як він ограбував дурну аргентинську корову, як щиро вона повірила його запалові. І всі весело реготали, красячи підборіддя малагою або шоколадним орфевром.

Він уже не соромився, як у перший раз. Він зрозумів, що багато брати — гарно й почесно, мало—соромно; що коли граф Воронцов узяв 100 тисяч доларів у мадам Рокфелер — всі його виправдали; а коли Кліпінін узяв занадто мало й голодав — з нього сміялись. І Щуровський сміло літав в червоно-зеленім світлі Парижу, почувуючи, що він перемагає Париж і панує над ним.

І одночасно з стрибками днів, плигали мінливі вогні Ейфелевої башти, і збільшувались франки в ощадній книжці Ліонського кредиту.

У-вечері, коли загули заводи, відпускаючи робітників на відпочинок, прокинувся Щуровський.

Вчорашня ніч засипала в темних загадкових кругах під очима, а сірі штани, жовто-гаряча краватка та довга палиця кликали на бій.

Зустрінувшись в установленім місці з Зіною, пробувши з нею до 10 години вечора, він рушив до гарему, де побачив Стеллу, дружину хлібного короля Аргентини.

Фарбована холка Стелли весело тріпнулась на його бік.

Сотерн, міркасо та шато-ікем знов підняли його підупалий ентузіязм до геркулесівських розмірів. Рушили до нового японського шинку, де сизоокі гейші тихо накачували золотавим шампанським товстих та лисих американців.

Щуровський та Стелла сіли за маленького столика під великий вахляр-віяло з малюнком дракона, проковтнули де-кільки чарок коньяку й заспівали: „Бетис делонг цей тутеперера, бетис делонг цей ту го“.

Стелла весело кидала пісні, відкривала блискитні зіниці очей, обіцяючи все...

У залі потягнули когось купати в шампанському. Велика ванна, яку тягли лакеї серед кімнати, золотилась електрикою. Якусь жінку швидко роздяг десяток рук і кинув у ванну, а потім всі стали пити шампанське.

Жінку вийняли. З свого кутка Щуровський бачив, як вона вказувала різні засоби кохання. Уся ватага накинулась на неї. Залунав жіночий вереск, сміх та зідхання, які доказували, що звірі розривають свою здобич.

Вино давало себе почувати. Стелла, п'яна як ніч, повалилась на канапу. Сам Щуровський, зворушений та напів-божевільний, блукав по кімнатах, шукаючи тіла.

Американці кинули купальницю, розірвану та мокру, й забули. Задовольнивши де-кілька чоловік, вона валялась в п'яному, стомленому сні. На неї накинувся Щуровський, а коли його потягло на сон, вирішив рушати разом з жінкою. Натикаючись в присмеркові на стільці, він загорнув її в кожух і виніс в автомобіль.

Ранком прокинувся. Поволі надходили відчуження. Спочатку дали себе почувати ноги, стиснені в пантофлі, потім піджак, нарешті—щось тверде на шиї. Він розплющив очі, таї зразу повинен був знов заплющити їх: світло робило біль. Знову розплющив, — тепер він ясно став розбирати, що біля ліжка валяється якийсь клунок. Придивився, помітив у ньому жінку, зробив зусилля, скинув наваленого на нього кожуха й пальто. Перед ним лежала якась знайома. Він придивився уважніше — Зіна.

Спочатку не здивувався, потім пригадав, смикнув за руку. Та, не розплющуючи очей, прошепотіла: „Сода уотер!“

Щуровський підійшов до карафи, став лити на неї воду. Та схопилась, здивовано оглянулася, а далі сказала:

— Ага! Значить, це був ти!—

Він підвів її й чомусь посадив на стільця. Обоє мовчали. Зіна цілком прийшла до пам'яті, їй хотілось спершу кинутися й одягтись, а потім розважила, що тепер нема чого соромитись.

— Так!— сказав він,— все це, звичайно, дрібниці, але скажи відверто, що ж нам в чорта робити?

Адже ж так теж не можна. Я нічого не розумію, що воно діється. Ніхто не винуватий, а обоє—покарані.

Знов замовкли. Нарешті, він підійшов до неї й став гладити її голову. А потім промовив:

— Ну, так просто будемо подружжям, взагалі все пройде, все кінець-кінцем—дрібниці; треба дивитись більш розсудливо на речі.

Вийшов у другу кімнату й гадав був застрелитись; а далі розсудив, що не варто, і запалив цигарку.

У-вечері, нічого не кажучи одне одному, вони перевезли речі на квартиру Щуровського, купили примуса, маленького сервіза. А другого дня Зіна підписала листа до своєї матери в Болгарію „Зіною Щуровською“.

Потягнулись дні весілля; медовий місяць, стільки жаданий колись, перетворився на якесь ніякове існування. Було незручно радуватись, цілуватись, навіть—говорити. Колишне кохання, ідеалізування Зіни, Зіна—дама серця, Зіна—неприступна богиня,—зникли. Замість того—бідолашна дівчинка, підлегла йому у всьому, яка почувала, що вона в чомусь винувата.

Знайомі заходили нечасто й недовго засиджувались. Його бентежило тепер, коли він зустрічав Зіну в нічних шинках, але не дивувало, коли часом з панчохи її висипались гроші. Але, по-давньому, між п'яними бенкетами він думав про неї й кохав.

Це кохання нівечило настрій та збуджувало нерви. Хотілось ставитись, як раніш, та вже не виходило.

Навіть в моменти ніжності—і то не міг поцілувати справжнім поцілунком; але дивно:—і це ненормальне життя було любе, хоч нарізно було нудно, а вкупі— незручно.

Якось Щуровський сидів в Кафе-де-Л'Опера. Чорна кава, дорога й єдина на смак у всьому Парижі, ніжно лоскотала його горло й зогривала груди.

Спокійна, пихата рівність крамничних шибок великого бульвару втомливо блискотіла останньою усмішкою сонця, що втікало. Було тепло, тепло по-паризькому, коли шалено хочеться пити, веселитися й робити дурниці. Напроти Щуровського якийсь солідний дід, розгорнувши часописа уважно читав.

Дід сподобався йому. В ньому було щось добре, розумне та величне. Здавалось, що Опера, спокійна пиха вечерового бульвару, кафе й навіть кава—утворені власне для нього, цього діда, і нерозривно зв'язані з ним.

До діда підійшла дівчина, усміхнулася довірливо, теж паризькою усмішкою парижанки, побачивши таку ж хорошу, як вона сама, рідну людину, і запропонувала купити квітів. Дід узяв незабудьку, приколов її до волосся дівчині, дав їй 10 франків, а потім, кинувши веселий погляд у залю, замовив собі шартрезу.

Дивлючись на діда, Вадім думав, що й він міг би бути таким же, і це було б легко, якби не оця okazія.

Думаючи про це, він усміхнувся до діда в той момент, коли той усміхався всій кімнаті... Зустрі-

нувшись з його поглядом, впізнав, що вони приятелі.

Справді, коли дід вийшов з кафе, Щуровський рушив за ним і весело загомонів про останню пісеньку міс Тангет. Розмова перекинулася на політику, потім перескочила рикошетом на театр і, нарешті, зупинилась на жінках.

Зайшли повечеряти в Бонбок, випили пляшку шаблі й вийшли з ресторану справжніми приятелями. Дід був парижанин, і тому зробив річ, на яку здатний лише справжній парижанин, а саме: полюбив людину так, що порушив традицію, святую для доброго француза, і закликав Щуровського до себе додому, відразу, не попередивши дружину та й до того ж ще—о 10 годині вечора.

Увійшли. Велике, важке од чорного дуба помешкання, люті дерев'яні чорти по-за спинками фотелів, полковники й генерали на оброблених деревом стінах.

Ось і дружина, ще молода бабуня, з білим прегарним волоссям та майже дівочими вустоньками.

Залунала по кімнаті весела розмова, заіскрився у вушних плінках сміх. А коли маленький піднос на малесенькому столику виїхав з-за стіни й став серед кімнати, та турецька кава в череватих філіжанках ogrіла груди, — дружина стала теж приятелькою Щуровського. Не хотілось іти, але прийшлося. Умовились у неділю їхати до Версалу. Увічливо не розуміли, як могли жити одне без одного.

Регулярно зустрічались. Мадам навчила Зіну готувати якийсь особливий мармелад, вказала адресу найдешевшого кравчини. Мосьє ревно умовляв Щуровського взяти участь в його парфюмерному ділі.

Щуровський заробляв добре, через своє сумне кохання, витрачав мало, і тому за 6 місяців у нього скупчилось 20 тисяч франків. Він поступово перейшов працювати до парфюмерії, примушуючи всіх американок купувати в нього духи, одеколон та пудру.

Йому щастило влаштовувати гарні справи, і тому дід Дюбуа був у захопленні. Він зрозумів життя цих закинутих у Парижі молодих людей, примусив їх взяти собі маленьку квартиру на вулиці Карно, дешево придбав для них меблі, лагідно, як усі французи, не питає, звідки вони здобули собі грошей.

Увічливий та красномовний, він чекав терпляче того моменту, коли йому розкажуть, в чім річ.

Було 14 липня. Увесь Париж танцював, сміявся й гомонів. На вулицях, у скверах і навіть на площах носився паризький натовп, якого поганяв оркестр. На цілі верстви фокстротили пари, мандруючи в рівномірному танці од Монпарнасу до Епуалю. Проститутки, буржуазні нені, жінки вищого світу злились в неуявну кучу, яка крізь гуркіт та сміх кидала пальчатку лихові, цілком забуваючи, що свято це—далеко не їхнє, а може тих людей, які танцюють теж, але не тут, а на площі Республіки, також весело та зовсім з іншими почуттями.

На вулиці Ваграм, притулившись коло самої площі Епуаль, стояло кафе „Акація“, куди тиснувся наїрід, лякаючи гарсонів і вимагаючи гренадину, вина та морозива. На тротуарах весело розливалася „маркіта“.

Загубивши десь в танці своїх жінок, Щуровський та Дюбуа поволі випливали з людської течії в бік кафе.

Було важко. Ледве підйдеш до панелі, як раптом несподівано течія рябих костюмів відкине тебе назад, на середину вулиці, а потім залишає, як морську зірку, сидіти на панелі, далеко од знов відхлинутого народу.

Нарешті, зачепившись за ув'язлого в натовпі автомобіля, який, жалібно фуркаючи, не зупинявся остаточно, вони мали змогу скочити на тротуар, й упавши на випадково вільний фотель, важко дихаючи, замахали хусткою.

— Ху! — сказали разом, а потім, опорожнивши шклянку оперативу, знов засміялись.

Якась вродлива брюнетка, з трьохкольоровою стрічкою через плече, підійшла до Дюбуа й сіла йому на коліна. Той засміявсь й напоїв її з своєї шклянки. Збирався був поцілувати її в рожеву шию, як незнайомка раптом зірвалася й десь далеко вже, виплигнувши з натовпу, слала повітровий поцілунок.

Поруч з ними пухкав та обурювався американець. У нього роздушили якусь кардонку, поламали палицю, занесли капелюха й ледве не задушили його самого, схопивши краватку. Сам він ледве заніс ноги до кафе й дивувався:

— Чому оці дурні французи, радіють, коли вони винні таку масу грошей Америці? і варт їм, американцям, забажати, як вони візьмуть усе, до останньої проститутки, — сказав він, махаючи рукою.

Раптом Щуровський згадав Зіну, і обличчя стало в нього сумне.

— В чому річ? — добродушно спитав Дюбуа.

— В чому?..

І Щуровський тихо й обережно розповів усе.

Дід уважно слухав. Добродушність його ще більш розлилась на товстім обличчі. Здавалось, він увесь був заповнений нею; а далі поклав свою м'яку руку на коліно Щуровського й промовив:

— Звичайно, це була неприємність, не треба було робити дурниць, але тепер це — дрібниці. Я знаю дуже багато сімей, що почали також, як і ви, а стали хороші буржуазні сім'ї. Тепер, коли на парфюмерії ви заробляєте удосталь, ви можете вважати себе за спасеного. Адже про минуле ніхто не буде знати, а тепер ви будете вести тихе та гарне життя, як це й належить таким любим людям, як ви. Тому не турбуйтеся даремно, забудьте минуле й поставте на ньому хреста.

Ці слова раптом заповнили чудною радістю гадки Вадіма. Адже коли, справді, світ вважає все це за дрібниці, то чому ж йому, Вадіму, не забути? а може й справді—можна забути. І він відразу почув, що вже забув і вже щасливий. Дід, як і ра-

ніше, випромінював добродушність, ніжно гладив Вадімове коліно й мелодійно виливав чистокровну французьку мову.

Ось з'явилися Зіна та мадам. Ще здалека замахали парасольками, потім втомлено впали на стільці. Мадам хитала головою. Зіна сміялась.

Надвечір Зіна підійшла прощатись, щоб іти до дансінгу. Вона, як завше, поцілувала Вадіма в чоло й хотіла рушити в путь, коли Щуровський несподівано засміявся й французькою мовою сказав:

— Зінето! Не треба! все колишне забуто, воно — дрібниці! Ми остаточно переходимо до парфюмерії працювати з Дюбуа.

Промайнув рік. І коли одного разу, ввечері, власний автомобіль підвіз Щуровського, що погладшав за цей час, до його квартири; коли гарненька покоївка відчинила двері, а сама Зіна, в білому пенюарі, нагодувала його жовтою локшиною,—він зрозумів, що щастя, нарешті, прийшло.

Темно-червоний комінок освітлював блакитну кімнату. М'який шлафрок ніжно обгортав плечі, а пантофлі, що їх сплела сама Зіна за таємничими вказівками мадам Дюбуа, м'яко й гарно ховали ноги.

А Зіна, весела й дотепна, дивилась на нього крізь зелений дим цигарки й щебетала про те, що їй пощастило продати цілу партію „Коті“ та 40 величезних флаконів „Кельк-флер“.

Тоді Вадім приманив дружину до себе на коліна й тихо промовив:

— Дусенько! Не завадило б мати нам хлопчика, —
постарайся! Адже ж треба буде передати до рук
комусь нашу фірму, коли ми підтопчємось!

Зіна цмокнула Щуровського в чоло, наблизилась
до дзеркала й почала мастити свої губи ясно-ро-
жевою помадою Б 3/4.

ЧАШКА КАВИ В РОТОНДІ

Рівно о шостій годині він приходив у Ротонду, сідав за невеличкого столика в кутку під портретом блакитної жінки й замовляв собі суп. Робив це він регулярно що-дня, протягом десяти років. Помалу він став чимсь спільним з меблями, картинами та шпалерами. Став невідлучною часткою Ротонди—від шостої години вечора до четвертої години ночі.

Мінялись гарсони. Двічі з'являвся новий жеран, одного разу хазяїн. А він все сидів, сидів у своєму кутку, регулярно замовляючи суп з сиром.

Він знав у Ротонді все. Всі страви, що їх готовано за особливими рецептами славетних людей, Міг пояснити, як треба готувати ростбіф Анатоля Франса, коктейль Мопасана. Він знав усе це настільки добре, що частенько сам хазяїн, чемний та огрядний добродій у гарних чорних вусах та бездоганному смокінгу, закликав його до куховарні й, почастувавши чаркою старої малаги, усміхнувшись увічливою та підлесливою усмішкою, просив:

— Метре Гертелю, покажіть мені, як готується коктейль Бозан П'єра. Поганець кухар забув, а Анріо вимагає. Зробіть це для мене, і мій кредит буде вам відкритий на все життя.

Тоді він сміявся, хлопав хазяїна по плечі, скидав піджака, сідав за кухонний стіл і, як хемік, робив складну суміш з трьох десятків вин, лікерів та горілок, примовляючи:

— Гаразд, добрий Полю, я дуже радий. Я вам покажу. Адже я й сам, як і ви, дорого ціню честь бабуні Ротонди.

І коктейль, запашний коктейль був готовий. Поети, малярі та проститутки поважали його. Адже він один міг влаштувати кредит, порадити, як і де виставити картину, випросити право мешкати і, взагалі, врятувати, навчити та колдувати. Любили його й проститутки,—адже він не раз видирав їх із рук поліцаїв, влаштовував даремно до шпиталю, словом—теж рятував, годував та вчив. Та й сам він їх любив. Всі три основні підвалини Ротонди. Адже він жив у Ротонді. По-за Ротондою була праця й неприємности, в Ротонді—щастя й життя.

Рано-вранці, ворушачись в своїй майстерні, й продаючи в день картини, працюючи, лічачи й навіть—обідаючи, він думав про суп з сиром, чашку кави та сумний гуркіт поетів після першої години ночі в барвистій залі з жовтими столиками.

Усе життя його проходило тут. Молодим він ще пам'ятав постріли та вибухи Народньої Волі, палкі промови Фігнер та Плеханова, царський участок, кордон, мрії про нову боротьбу, і нарешті—шалену безнадійність в організації п'ятнадцяти провокаторів на одного революціонера.

Тоді, зайшовши до Лувру, він раптово відчув у собі маляра. Пензель, оксамитова сорочка й біла краватка захопили його в свої обійми. Він зник в сірих домах з високими мансардами-майстернями, втратив колишню ненависть та потяг до боротьби терористів, а замість загубленого раю одержав Ротонду, в якій можна було тихо говорити з невідомим сусідом про Атлантиду, про неорафаелістів, про Ніцше, словом—про все те, що стоїть по-той-бік матеріяльних інтересів та життєвої потреби.

Звичайно, коли він приходив та сідав за суп з сиром (каву йому подавали лише після першої години ночі), до нього підбігала Контеса. Дочка польського графа та еспанської співачки, вона, не дивлячись на свої 36 років, була за першу красуню Парнасу, і тому дозволяла собі розкіш, приступну тільки „зорям“, а саме: брати лише цікавих. Правда, часом голодувала. Адже Парнас дає шаги. Але піти з Ротонди вважала за неможливе. Її клієнти були їй давно знайомі. Це було десятків з півтора поетів та малярів, що заробляли на халтурі й тому мали тисячу франків на місяць. Лиш коли-не-коли їй приходилось брати американців, але й то тільки в тих випадках, коли треба було почастувати будь-кого з своїх даремно. Американець давав долари, і в той вечір Ротонда була п'яна:

Підійшовши до Гертеля, Контеса сперечалася з ним про Достоевського. Це була стара суперечка, яка ніколи не кінчалась. Гертель Достоевського

не любив. Він вважав його за дурного садиста людської душі. Контеса, навпаки, доводила, що Кант та Достоевський—єдині люди на цьому світі, та що в Достоевського сильний вплив Канта. З Достоевського суперечка перекидалася на інші речі й кінчалася, звичайно, тим, що Гертель цілував Контесі руку й казав:

— Слухайте, люба графіню, коли б я міг одружитись з вами, то я безумовно посватався б до вас сьогодні ж, але не можу — нема вдосталь франків. А через те, люба пташко, хоч ви й пташка, але повинні харчуватись,—підійдіть до оцих молодих людей, які, мабуть, чекають на вас.

Контеса відходила, а на її місце сідав мексиканець Долорес. Високий, кучерявий, горбоносий, він шулікою падав на стілець, розмахував руками й хутко гаркавив французькі слова. Його фахом було малярство стародавньої Індії, книги Вед та Буди. Гертель любив про це говорити. Він бадьорився, хитав своєю сивою головою й запалював злущим та веселим світлом чорні очі в темних проваллях вік.

Сюди ж надходив соціяліст Росії—маляр Анрію, той самий Анрію, про якого казали, що він заробляє тисячу франків у день і витрачає всі гроші на частування поетів, малярів та проституток. Він ставився до Гертеля з пошаною, мовчки вислухував його сміливі думки й лише коли-не-коли вставляв своє слово.

Перед закриттям кафе знов підлітала Контеса. Щвидко сміючись, розказувала черговий пересуд

і потім, показавши, що сьогодні вона ночує в Флобера, зникла під руку з Флобером за шкляними дверима в парнаську ніч.

Сьогодні Гертель прийшов, супроти свого звичаю, пізно—після восьмої години. Після того, як гарсон двічі, похитуючи головою, відносив прохололий суп, і контеса, забігаючи з верхнього поверху, питала розкуйовдженого Кощеєва, чи не прийшов Гертель, — за дверима почувся кашель, і з'явився Гертель. Контеса кинулась до нього і, вдаючи з себе зворушену дружину, стала гримати.

— Ну, що це таке, Жане, як тобі не соромно! Я збиралася зомліти, гадала, що тебе переїхав автобус, чи взяв на небо пророк Ілля. Чи не трапилось чого?

— Так, так... Трапилось! Я одержав добрі вісті. Цеб то—я дуже, дуже щасливий. Цеб то віднині... Діти мої, я—геній.

Контеса цмокнула Гертеля в суху, обтягнену на кістки щоку й приготувалася слухати.

— Сідайте, люба графіню! Сідай і ти, мексиканський парабелюм! Словом, слухайте! Колись, давно, років п'ятнадцять тому, я був талановитим маляром. Цеб то не те, щоб з того часу я спустився й перетворився в брудне манаття, а просто тоді я хотів бути ним. Я був не сам. В маленькій хатинці на вулиці Клюні з мною жила Кіті, весела парижанка, яку в Ротонді вважали за мою дружину. Я з нею одружився по-парнаському. Прилавок старої Ротонди був за вівтаря, чарка лікеру— за хреста, добрий П'єр, старий хазяїн— за попа.

Анрію про це пам'ятає. Тоді я що-дня малював її тіло, продавав інші картини, але її картини нікому не показував. Я гадав їх виставити за глибокої старости, коли очі мої вже не будуть втішатися чудовими формами моєї дружини. Кіті була веселою, ревнивою та жвавою, що вміла зодягатись на два франки, жінкою, що досить солідно тямила в малярстві, поезії, а головне — своїм шанобством пхала мене вперед. Словом, вийшло так, що я намалював дванадцять полотнин моєї дружини. Її голе тіло надихало мене. І чим більш я малював, тим більш почував, що ніколи нікому іншому не покажу. Вона теж заразилася, насоталась цим почуттям. Вона ревнувала навіть до натурниць, вона ховала свої картини, як ховає дівчина своє декольте. Словом, присилувала мене вірити в святість та безвадність цих картин й образливість однієї думки, що їх буде бачити чуже око.

Якось їй забажалось виїхати з Парижу. Хотілось відпочити на півдні, покупатися в морі, а може, й зробити те, що люблять робити взагалі паризькі жінки, а саме — гуляти по пляжу в супроводі ватаги чоловіків. Я попрощався з нею на Західньому вокзалі й раптом занудьгував зразу. Одразу відчув, що не можу малювати, а тому не можу й думати. Блукав по вулицях Латинського кварталу, завертав часом на Монмартр... Монмартр... Ви його знаєте лише тепер. Раніше, колись-небудь у шостому та десятому році самі малярі гуляли на площі Бланш. Ніде не було таких чудових шинків. Тепер їх не знайдеш. Хіба

американізований паскудний блиск золотих століків та грізні вигуки дешевих черкесів, перероблених з російських полковників, замінять горду вбогість, нікелійований прилавок, коло якого зустрічались за чашкою кави Оскар Уальд, Мопсан, Анатоль Франс.

Так от, коли я гуляв по Монмартру, мені спало на думку—зайти в дім не для того, щоб... а просто хотілося подивитись. Ну, знаєте, дім Етер, бабусі Етер. Це один з найсолідніших та найприємніших домів.

Прийшов, п'ю ром. Поглядаю на всі боки. Ну, знаєте, звичайна картина. Пара чужоземців, десяток наших та якийсь буржуа. Дівчата голі ходять і палять цигарки. Нудно... Хазяйка кинула в'язання, подивилась на мене з лорнета, спитала: „Не підходить?“... Стало ніяково. Осміхнувся, похитав головою. Вона зробила пальцями: гроші є, мовляв? Я кивнув, принадив.

Пройшли ми одну кімнату, другу. Бачу — веде мене до прем'єри. Відчиняє двері. На великій канапі, серед розкиданих золотих та срібних подушок і тигрових та левових шкір, лежить жінка, довга, гнучка, з чорним волоссям. Обернулась до мене. Я почуваю, що іншої такої ніколи не бачив. Вона вродливіша... та ні, це теж не слово... вона — це звір, що впивається в очі своїм лицем, своїми гострими рисами профілю, своїми тонкими переможницями-губами. Вона, хижка, вас нищить в-мить.

Я підійшов.

Опустивши ноги на підлогу, накинувши срібний шлафрок, вона вийняла з буфета кришталеву карафу, налиту зеленою рідиною, перетворила чарку в смарагд і подала мені. Потім притиснула електричну кнопку. Кімната поринула в зелене світло. Краса... краса тіней та силуетів Бекліна змусили мене схопитись, вирвати мого блокнота й малювати. Вона зрозуміла, замерла в своїй позі й не ворушилась, доки з моїх рук не впав олівець і глибоке зідхання не подякувало тишу.

Десять днів що-вечора я приходив до неї. Гроші, зібрані на де-кілька місяців, зникли. Хазяйка вірила мені в кредит. Сюзана, цеб то ця жінка — теж. Вона зрозуміла моє захоплення. Вона чекала. Вона уважно стежила за тим, як відживали її риси на полотні, як перетворювались у щось нечуване, по красі та силі, білі, чорні та зелені фарби.

Нарешті, картина була готова. Я приніс її до себе. Повісив до стіни. Засвітив стосвічкову лампу. Скінчив. Раювання втоми. Я почував спокій і тишу. Прокидався пізно. Перед обідом виходив на вулицю. Поволі рухався, зупиняючись біля крамничок букіністів на просторому, теплому та жовтому від літнього сонця узбережжі Сени.

Потім, під вечір, коли крамниці викидали сотні чоловіків та жінок на блискучу від електрики вулицю, я поринав у натовп, ставав молекулою й піднімався з натовпом до Парнасу. Мені здавалось, що всі мене люблять, навіть дідусі-швайцари, що поважно сиділи на лавочках біля

парадних,—і ті, здавалось мені, вітають мене. Уже вночі я виходив у Люксембурзький сад. Ставав біля фонтану Медічі й намірявся прочитати загадкові написи на темному мармурі. Було гарно. Життя, кохання шептали якісь слова з-за заслони дерев. Падали в темряву поцілунки парочок. Шаруділи, втікаючи від місяця, спідниці.

Потім, вже пізно вночі, я йшов до Джокею. Мене штовхали й тиснули, танцюючи, пари. Негри з величезними сурмами й довгими флейтами скакали перед моїми очима. І в цім шумі, серед дзвону та гомону, я почував велику, щасливу самотність.

Одного разу, коли я в глупу ніч повернувся до себе додому, мій ключ несподівано намацав одчинені двері. Засвітив світло. Серед безладдя, що панувало в кімнаті, я побачив записку на столі, у якій мій мозок пропалили слова: „зрадив, малював іншу“. Втікла з картинами.

— Я зрозумів, що повернути не можна. Слава та надії втікли. Похмуро блукав серед старих вулиць, доки не заспокоївся в Ротонді. Люди горять тільки один раз. Вдруге—горіти не дано. Те, що спочатку твориться в день, за допомогою неземного запалу, те, без запалу, твориться десятками років. За десять років я намалював картину, останню в якій я сполучив і Сюзанну й Кіті.

— Учора я прочитав про те, що в Кларті невідомий маляр виставив якісь картини, що їх критика визнала за достойні Рафаелевого пензеля.

— Пішов, довідався. Виявилось, що це мої речі. Їх виставила Кіті.

Гертель зупинився. Анріо ударом кулака по столу звалив каву. Контеса схопила Гертеля за руку.

— Ви сказали ваше ім'я?—закричала вона.—Ви будете невмірущим!

— О, ні, навіщо? Ім'я невідомого таке ж, як і Гертеля. Воно тільки допоможе моїм картинам. А мені особисто слава не потрібна. Я жив й умру в Ротонді. Хіба лише сотню франків я візьму від Кіті. Я їй надіслав останню картину, де й вона й Сюзана. А до того ж є щось інтимне в коханні. Адже ж я ще кохаю, а тому не час говорити про ім'я.

— Але досить про це. Завтра ми підемо дивитись на виставку. А тепер давайте побалакаємо про інше. Контесо! Адже я нині багатий! У мене сто тисяч. Хочете, будемо подружжям? Одружившись з вами, я почуваю, що одружусь з усією Ротондою. Я ж, як Наполеон, мрію ходити на базар по свій обід. Я ж виграв своє Ватерлоо. А тому ще, як що всі згодні, так дозвольте! Гарсоне, шампанського!

Гарсон приніс шампанського, а розкошланий Поплавський позичив у Гертеля чотири франки.

КОЛИ ГОВОРИТЬ ЛЮБОВ

Спокійний скарбник перерахував гроші, кинув погляд на синенький папір, де була підписана сума, і передав 100.000 франків Стасю Владиславському. Стась, який вже цілий місяць мріяв про цю хвилину, почув радість, радість не грошам, а чомусь безмежно-великому—волі.

Зараз воля, воля безмежна, воля, воля перед ним! Воля належить йому. Він її купив за 100.000 франків.

Його картина, його невідома мрія, його чорні силуети на білому фоні після продажу перетворились в концерт майбутніх днів, невідомих на його безбарвному життю радощів.

Він вийшов з Бюра, поцілував поглядом теплий асфальт вулиці Бонапарт, засміявся сонцю й кинувся на Сен-Жермен.

Там він обминув стареньку, маленьку, сіру, як осінній день, Сен-Жерменську церкву, купив пакунок цигарок на розі, розміняв новенькі, тільки що одержані стофранкові білети, забіг у магазин, де швидко, тороплячись, переодягнувся в новий одяг і, почувавши себе якимсь новим, гарним, подивився на свої молоді 24-х річні очі в дзеркало.

Потім, подарувавши свій старий пошарпаний одяг

якомусь каліці на розі, — він вийшов на Сен-Мішель, бажаючи купити все щастя, що серед довгих паризьких вулиць тримає сьогоднішній день.

Але раптом знов зупинився. Він забув купити собі черевики і, засміявшись, побіг до магазину, де купив найдорожчі лакерки, подарувавши старі другому каліці, на другому розі. Перший раз за все своє життя він почував себе елегантним, — перший, бо раніш, після смерти батька, старого польського соціяліста, він носив лише продрані черевики й купував собі одяг у барахольщика на вулиці Вожірар. Окрім того, він почував, що сьогодні він перший чоловік в столиці, перший не тому, що за його картину заплатили 100.000 франків, а тому, що зараз він завоював собі право на життя. Зараз він дав людству щось настільки велике, що навіть, коли б він зараз умер чи вбив би якого-будь чоловіка, — людство, не дивлячись на все, було б у нього в боргу. Зараз він вже щось дав, щось настільки велике, що більш великого він ніколи не дасть, бо давати велике може лише той, хто не має нічого, — тільки тоді його твір буде — тільки його, і нікого іншого. Бо інакше... інакше твір буде чужий, інакше він буде належати цим франкам, які він зараз має в своїй кешені, помешканню, красивим жінкам, добрій їжі.

Пробігши через Сен-Мішель, він послав привіт всім панночкам, ускочив у ресторан біля Люксембурга, щоб поїсти омарів. Бо про омарів він мріяв все своє життя, і ніколи, ніколи не щастило їх їсти.

Сів. Першу порцію проковтнув із захопленням, другу—з задоволенням, третю—тільки з апетитом, і коли йому подали четверту, то омари загубили для нього свою вартість,—і тому, кинувши гроші гарсону, він знов вискочив на вулицю.

Якась жінка покликала його чорним блиском очей. Зашамотіла радісно й щасливо. Він підійшов,—тільки 50 франків. Засміявся.

— Ні, зараз, коли він має вже 100.000,—50 франків не дадуть йому задоволення, а їй, може, дадуть. І тому, кинувши жінці 50 франків, побіг далі.

Біля майдану Пантеона зупинився. Чи не зайти в кафе? Але—ні. Може, краще на Мон-Мартрі, кудись в кавказький льох, де російські графіні, гарні й свідомі в коханні, продають щастя. Там буде все—шампань, танки... Але—ні. Оскільки він вже може купити собі омари, він за гроші не може купити задоволення. Пролетіла веселою кокоткою хвилина. І не треба Мон-Мартру. Тут, у Пантеоні, колись безгрошевий, він знаходив задоволення,—тому з грішми він знайде ще більше тут.

Зайшов. Товсті гарсони турбуються біля чорних від людей столиків.

Поважно, ніби виконуючи державні обов'язки, солідні французи п'ють каву. На середині залі роздирається на тисячу дзвенячих частин джаз-банд.

Сів на стілець біля вікна, викурив цигарку, добру, коштовну, смачну, і тому раптом значно менш приємну, ніж ту, що він палив колись за час бідування. Тоді він знаходив її на панелі, нецілу, але тоді вона була прекрасна.

Куди йти? Невже гроші відібрали все щастя? Куди йти? Все веселе було неприємне, як обличчя нафарбованої жінки після бурно проведеної ночі. За всі веселощі платять гроші, і весело, коли їх нема, а коли є—тоді не весело.

Десь з кінця залі до нього підійшов голодний поет. Сірі, старенькі, як замок Ключі, штани, роздерта в де-яких місцях поетична чорна сорочка.

— Слухай,—запитав його Стась,—слухай, де б провести добре час.

— Знаю, Стасю,—відповів білками очей поет.— На Мон-Мартрі у Дохлої Криси.

— Скільки це коштує?—запитав його Стась.

— Скільки?—500 франків на всю ніч. Будуть російські принцеси, все що захочеш. Зможеш купити російську графіню, чи княгиню, — розумієш?

— А чи був би ти щасливий провести там цілу ніч? — засміявся Стась.

— Звичайно,—кивнув головою лохматий поет.

— Так слухай,—тихо проговорив Стась.— На тобі 500 франків і йди в Дохлу Крису. Там купи весілля й чекай на мене. Коли я нічого не найду, то я прийду напевне.

— Що ти, збожеволів?—здивовано кинув очима поет, але, одержавши гроші, побіг до Мон-Мартру.

— Добре, — подумав Стась,—дуже добре. Вже є один щасливий чоловік сьогодні. А я,—і він знову засміявся,—а я не можу бути сьогодні щасливий, бо бути щасливим сьогодні мій обов'язок. — Гм... поганий обов'язок, бо раніш як легко було купити собі щастя. Наприклад, знайти щастя в якомусь

смачному маринованому язиці, що продається за 3 франки в кожній крамниці. Скільки раз мріяв він про це підчас голодування. Чи, наприклад, хіба не щастя було раніш для нього—випити чарку лікеру? Звичайно, щастя. Чи є більше щастя, що, раніше він мав, коли десь в маленькому французькому часопису написали, що він—непоганий маляр? А зараз... зараз про нього пишуть, що він другий Пікасо,—і він нещасний, бо він може купити оце право скільки завгодно. І тому він вирішив уходити, щоб піти куди-небудь в кафе Деляболе, де серед апашів, поетів та голодних жінок, можна знайти ту веселість, яку він знаходив колись, весілля, яке не купується, весілля друге. Він вже вирішив уходити, коли відчинились двері і ввійшла якась панна, все обличчя якої було повне щастя, віри в щастя. Все обличчя дихало свіжістю, мелодією молодого тіла, весіллям, а головне—бажанням закохатись в кого-будь на все життя. Вона пройшла через залю, чекаючи на когось, а потім повернулася до дверей і вийшла на вулицю. Стась побіг за нею, зупинив її, сказав:

— Слухайте, панночко, сьогодні я мушу бути щасливим, розумієте? А я бачу, що ви трохи... може, трохи, але хочете доповнити ваше щастя. Не відмовляйтесь, послухайте, подаруйте мені сьогоднішній вечір.

Панночка здивовано підняла на нього очі, потім засміялася кінцями уст і відповіла:

— Я мусила б вам відмовити, але згода. Куди йти?

— Куди?—подумав хвилину Стась.—У залю Червоних в'язниць.

— А це що таке за місце?—запитала вона.

— Ось побачите,—відповів він і, позвавши таксі, повіз її в залю.

Приїхали. Темний двір освітлювався одним петролевим ліхтарем.

Темна тінь вискочила з дверей і, знявши середньовічну шапку, запрохала ввійти. Темні ступені, внизу заля, чорна з старенькими написами в'язниць. Посередині чорні стільці й столи, за ними студенти й студентки, а десь на естраді чоловік, одягнений трубадуром. Ллється стара французька пісня, усміхається зеленими вогнями електрика, веселі студентські обличчя.

В золотих і срібляних чашах, як сонце—херес горить.

— Тут, справді, гарно,—мовила вона.—Ні, справді, все це гарне. Все це гарне, що це цілком несподіване. Я не знаю вас, а ви мене. Хто ви?—

— Я—чоловік,—відповів Стась.—Чоловік, що сьогодні продав свою картину за 100.000 франків, і тому чоловік, що бажає веселитись.

— А я студентка філософії,—розпочала вона говорити про себе.—Мене звать Кіті; сьогодні одержала 50 доларів від своєї мами, що живе десь в Аргентині; а крім того я сьогодні відмовила своєму нареченому, а це також дуже неприємно, бо він, знаєте, був такий нудний, що просто не дай боже!

Замовчали.

Якась дівчина принесла хересу, а також запропонувала великого металевого метелика, що був вкритий фосфором, і тому зловісно світящого в півсвіті.

Стась подивився на Кіті: весела, золота холка волосся, маленький зріст і цілком дитячі очі.

— Ні, її я не можу залишати тут, одну, самітню в Парижі,— подумав він, і проаналізувавши ту самітню думку, вирішив, що він закохався. Закохався всім — очами, устами, а особливо — золотою чолкою волосся.

Випили хересу. Якусь надзвичайно цікаву розмову повела з ним Кіті. Яку—він не знав, бо дивився тільки на її золоту чолку, що трусилася від кожного слова. Він думав, чи вона своя? Його? — і стало ясно, що зараз, зараз ніяка сила не зможе роз'єднати їх, і тому він з захопленням заговорив про щось надзвичайно цікаве, чого він також не розумів, але знав, що говорить гарно, тому що дивиться в її очі.

Вона, мабуть, відчула це, бо її очі впустили його в свою блакитну бездонність, а потім вона мовила йому плечима щось надзвичайно гарне.

Як гірська криниця, бігла їх розмова в коралевих берегах щастя.

І він і вона почували, ніби вони найшли щось, що треба ховати від другого, і тому дивилися довго-довго, бо очі вміли говорити. Він провів додому, поцілував руку й думав вже відійти, коли побачив, що вона щось задовго стоїть біля дверей, і запитавши, дізнався, що дзвоник не дзво-

нить. Він зрадив, зрадив з можливості залишитись з нею ще кілька хвилин.

Він сам спробував надавити кнопку дзвоника. Нічого—мовчанка. Мабуть, швайцар бачив ві сні, що він їсть суп, смачний французький суп з нуями й макаронами, і тому не хотів проснутися.

Він взяв її за руку й запропонував прогулятися. Потяглися довгі безлюдні бульвари. Ось Порвонояль, де вдосвіта гільйотинують. Де тополі, як сови в дикому полі, безшумно виїхали на біциклетах поліцаї. Їх маленькі накидки шелестіли, як крила нічних птиць.

Він почував свою руку в її руці, її душу в своїй душі. Йому хотілося бути близько-близько біля неї, там ніхто не бачить, і тому він сказав:

— Слухайте, не думайте погано про те, що я вам хочу сказати. Я хочу вас запросити до себе. У мене велике ательє, ви сядете на фотелю. Буде тихо й тепло. Хочете?—

Вона згодилася. На Бульміші в нічній крамниці вони купили собі шоколаду, шампаню й помаранчів, зайшли до його великої кімнати, де вона сіла в велике вольтерівське крісло й почала голосно читати вірша Бодлера. Читала м'яким, бархатним голосом, а потім, заплющивши очі, схилила голову на спинку фотеля й заснула.

Стась дивився й почував, що якась таємниця зв'язала їх, таємниця невідома для нього, але дорога.

Відстукотів хвилини годинник, задзвонив десь близько будильник на вікні сусідовім, — і він прокинувся з думкою:

— Не вже можна жити так гарно?

Потім підійшов до неї. Йому хотілося поцілувати їй вуста, але боявся. Вона також відкрила очі й підняла руку вгору, потяглась так, як роблять це маленькі діти, і тим ще більше закохала в себе Стася.

Вранці вони весело пили каву в кафе Майо, а потім сміялися Люксембурзькому фонтану.

Знову заговорили, але не сказали нічого головного, тому що таємниця була однаково близька їм обом. Через годину, поцілувавши їй руку, він утік, залишаючи її дивитися на срібні бризки фонтану, несучи з собою обіцянку побачитись з нею в середу.

Цілий день він малював якусь жінку, кого — не знав. На полотні виходили якісь очі, якісь руки, якась голова, в безмежному хаосі. Виходило так тому, що і в мозку панував хаос. Хаос, якому тільки одна річ трималася надзвичайно твердо — це веселий і радісний світ очей Кіті.

В середу вони поїхали в Санклю. Поїхали автомобілем, довго мовчали; мовчали тому, що почували потребу сказати. Але сказати — боялися, бо була надзвичайно гарна ця мовчанка, надзвичайно приємна для обох.

Піднявшись угору, понад руїнами колишнього Наполеонового палацу, вони раптом потяглися одне до одного. Тільки одне слово вилетіло з його та її вуст. Так, так! А потім бігли хвилини, шелестіли крилами птиці на деревах, падало осіннє листя, а вони... вони цілувалися, радіючи, що таємниці нема.

Кожне розповіло, як закохалось, що почувало після першого побачення, як чекало ці два дні чарівної середи. Потім вони гуляли, але ж вже цілком вільно розмовляли, говорили про мистецтво, про поезію, про політику, про все.

Настав вечір. Вона поглянула на маленький годинник на руці й сказала, що треба їхати... „на жаль“,—додала вона.

— На жаль?—запитав він її.—Так хотіла б продовжувати цей день до безмежності?

— Ато ж,—захоплено відмовила вона йому й поцілувала його в губи.

— А коли так,—засміявся він,—так продовжимо день до смерти. Підемо вперед до цієї алеї, підемо прямо на місяць!

Вони пішли на молодик.

Йшли. Знову бігли години. Знову падало всюди сухе листя на землю й шелестіли дерева.

О четвертій години ночі вони повернулися до Парижу. Ротонду вже було зачинено, і тому вони прямували на Монмартр, де повечеряли на Рюпегаль. Повечеряли в руській ресторації, співав циганський хор, блищав кінжалами цікавий смуглявий джигит Надір-хан. Все було вирішено. Вона завтра переїздить до нього. Радіо-телеграф передає за $3,1/8$ сек. телеграму в Новий Світ,—і десь в бунгало в Аргентині, серед зелених попугаїв та темних вод річки Амазонки, розплачеться старенька жінка, Кітина мама, і здивується, а може й розсердиться сивий батько, схожий на героїв романів Фенімора Купера.

Потяг пірнув в темряву, заблищав очами ліхтарів, заричав по-звірячому,—і перевіз їх на Рів'єру. Там в білій вілі з величленною верандою, десь недалеко біля синього моря летіли хвилини кохання.

Біла троянда впала в золотий комин. Білі пелюстки зігнулися й покривилися, а по хвилині розгорнулися в останній золотій вогневій красі.

Дальша хвилина не бачила вже троянди. Сірий попіл полетів кудись через димар до неба.

— Чому ти це зробила? — запитав Кіті Стась, коли від троянди не залишилося нічого.

— Чому? — засміялася вона, — а дуже просто: троянда почала в'янути. Розумієш, неможна допустити вмирання троянди. Вона, троянда, мусить жити тільки до того часу, поки не починає старіти. А тоді... тоді троянда гине. А неможна допустити, неможна допустити, щоб троянда не була гарна.

Із-за веранди чути було море; золоте сонце, що до цього часу ще залишало позолоту води, зникло. Десь далеко в кафе заграла музика.

— Слухай, — прошепотіла вона, — слухай, хіба ти не розумієш, що нема нічого кращого за смерть? Нема нічого кращого за смерть Петронія. І нема нічого гіршого смерті в старості. Смерть троянди—то смерть переможця, і вона завжди гарна.

Вони вийшли з веранди. Маленька дівчинка в білій сукні кинула їм з протилежного балкону букет троянд. Підійшли до моря, сіли на лодку. Тихо відпочивали від денного сна; там далеко горіли вогні Ніци, білили колони палаців, було тихо.

Стась думав. Стась думав довго. Чи має право він бути вільним? Чи має право бути настільки вільним, щоб навіть піти від життя? Стась був маляром, і тільки маляром. Він розумів, що він зараз має єдину в світі власність. Власність, що неможна відібрати й реквізувати.—це духовна власність, бо малюнок Леонардо-да-Вінчі завжди буде належати Леонардо-да-Вінчі, завжди буде його власністю, кому б її не продав. Ба, навіть, коли б сам Рокфелер купив цей малюнок, вона б все ж залишилася картиною Леонардо-да-Вінчі. Тому, думав Стась, своїми картинами він вже подарував людству щось настільки велике, заплатив вже такий великий викуп за своє життя, що зараз має перед людством волю; а крім того, хіба він може написати ще одну свою картину, таку цінну, яку він вже дав, яку подарував людству? Звичайно, ні. Друга картина буде здобута, дякуючи Кіті, за допомогою грошей, вона вже не буде його власна, і тому не буде такого гарного ефекту. Стась був далекий від політики, — він був тільки маляр, а тому він вирішив, що він має волю.

Вранці, коли вона ще спала, Стась пробудився. Так, він щасливий. Хіба можна бути щасливішим, ніж він. Звичайно — ні, ніколи...

Поруч вона розкинулася, маленькі вуста знову шепотіли щось невідоме, маленькі вуста дитини... Так, вона — дитина, його дитина. Вона — троянда.

Але раптом промайнула думка. Завтра троянда зів'яне. Завтра кінчиться їх перше щастя, бо навіть підчас як найщасливішого шлюбу все життя пам'я-

таеш про перший місяць. Зараз перший місяць кінчається. Вони сьогодні від'їзджають до Парижу, і почнеться життя, життя щасливе, але не таке, як сьогодні; бо коли людина будує гніздо—це вже інше щастя, не щастя троянди. Троянда в'яне, коли кидає своє насіння — для того, щоб вирости новій троянді.

Умерти зараз, умерти для кохання, для щастя. Умерти тут. Так, це безмежне щастя, це вогнева, остання краса троянди. Кохання передсмертного удару, останнього удару серця.

Тому захотілося закохати. Так. Зупинити час? Ні, ні, після медового місяця щастя в'яне, бо цей місяць — найкращий.

Але ж він чи має право вбити її? Чи має ж? Він подумав. Вона ж не почує, як прийде туди, вона вмере переможцем, а вмерти треба в найкращу хвилину життя. Яке щастя — вмерти! Вмерти завдяки найвищому в світі оптимізму. Він положив свою голову поруч її голови, приклав бравнінг до своєї скроні, натиснув курок... Куля сковала своїм олив'яним коханням обидві голови... змішала їх кров.

Щастя вогневої троянди, безмежне щастя останнього удару — заповнило їх...

НА ВУЛИЦІ ГАМБЕТА, ПОБІЛЯ ПЕР-ЛАШЕЗУ

I

Коли вперше поміж камінців на тротуарі він побачив блискучу річ і потягся до неї, прилучаючись цим до числа свідомих людей, йому було лише чотири місяці.

Тоді, як і тепер, вони жили на Авеню Гамбета, побіля могил Пер-Лашезу, могил комунарів. По мірі пізнання нових світів: кімнати, вулиці, батьківського годинника, він зазнавав життя, і вже за п'ять років знав його остільки добре, що міг злитися з вулицею, з камінням, з пекарнями та з „бістро“, сидючи увесь день на білому асфальті та граючи в „два круги“ або в „риб'є око“. ¹⁾

Його батько — високий чорнявий чоловік у просторій синій сорочці, затрубовував мутрі на автових крилах Рено і, повернувшись додому, приносив уразки на руках та пахощі бензину на одязі. Мати, метушлива французженка, була вічно завіжена біля плити та швацької машини, і тому Робер міг почувати себе вільним.

Сім'я жила потрійним життям. Батько після праці йшов до кав'ярні, де за шклянкою вина

¹⁾ Риб'є око—дитяча гра.

суперечився з товаришами про Жореса. Мати весь вільний час проводила в маленькій крамниці на розі, куди збиралось усе жіноче суспільство вулиці. А Робер на панелі будував своє життя.

Вперше він відчув нужду п'яти років, за часи звільнення його батька з заводу. Доводилось місяць голодувати, і вже тоді він замірявся зрозуміти, чому син тютюнника має змогу обідати щодня, а він — ні. Але, ні до чого не додумавшись, побіг грати в „риб'є око“.

За часи війни він, гуртом з усіма, лаяв „бошів“ і малював портрети Вільгельма в громадському пісуарі на розі Авеню Депірене, а коли, у шістнадцятому році, його батько від'їздив на фронт, він учув якусь мокру смуту, нюхаючи жорсткий пах синьої шинелі.

Батько від'їхав. Зникли мідні, круглі монети, що з'являлись кожного першого та п'ятнадцятого у м'якій, як лебединий пух, руці Робера, а замість них заповнили квартиру клунки білизни та чад від залізної труби, потрібної для нової роботи його матери. Тепер йому приходилось робити великі прогулянки з білизною під рукою, і його десять років змандрували весь Париж, починаючи з Ейфелевої башти та кінчаючи Венсенським лісом.

Мати, струджена та зла, якось горбилася і, застуджено скиглячи, примусила Робера визнати правду, що війна — кепська річ. Теж зачали розуміти це й хлопці на вулиці. Всі були супроти війни, за винятком де-кількох у товстеньких білих комір-

цях, що їх було одягнено зверх сорочок без перезків. Ці хлопці, по-давньому, гадали, що воювати треба. Робер зрозумів, що, мабуть, війна потрібна хлопцям у білих комірцях.

Тільки 19-й рік вернув батька, якогось похмурого та злого, дуже схудлого, з чудернацьким шурячим чи то собачим запахом.

Батько багато пив і, не звертаючи уваги на безупинне голосіння дружини, посилав Робера за пляшкою.

З'явилася й політика. Це скоїлось в той день, коли два жандарі в білих аксельбантах та червоних штанях повели батька до профектури, кинувши на лемент дружини у відповідь коротенько: „За політику“.

Робер учув це слово й зацікавився. Він був шалено ображений тим, що його сильний батько, який забивав „бошів“ на фронті, спокійно йде під вартою поліцаїв.

Він знав і раніш, що поліційний комісар, мосьє Матьє, може все зробити, але йому ніколи не спадало на думку, що крім крадіжу є ще якесь незрозуміле злочинство—політика.

Та в кого спитати? Мати?.. Але вона нічого не одказала йому на запитання, а навпаки, стиснувши губи, швидко засовала руками в мильних ночвах. Товариші сами нічого не знали допуття. І тому перше питання після повороту батька було про те, що таке політика. Батько пояснив, що політика—це є боротьба бідних з багачами, і що він, батько, за бідаків сидів у тюрмі.

Батько знову вступив на працю, а Робера відрядили до ремісничої школи. Тут він одразу взнав про все: про революцію, про Жореса, про Геда і навіть про якогось Леніна, що скинув царя в країні з 30 ступенями морозу.

У шістнадцять років Робер скінчив школу і вступив до фабрики Рокет на Банюле. Фабрика була невеличка, на 100 робітників, переважно—токарів, що робили іграшки. І Робер що-дня виточував шістдесят фантастичних хвостів для дерев'яних лисиць.

У маленькому кіоску на березі Сени він знайшов старі книжки Маркса, Фур'є та Сен-Сімона, раптом прочитав їх і, хоч мусив був признатися, що зрозумів дуже мало, але самий факт читання ніби приєднав його до якоїсь таємниці, що її він відчував у сірому папері книг.

Таємниця швидко розвіялася. У темному „бістро“ секретар ячейки на заводі взяв з нього три з половиною франки й записав у комсомол. Довідавшись про це, мати сполохано повідомила, що у вдови Мірбо заарештували сина за те, що він — комуніст, а у сусідів Діфур — свояка, за те саме.

Батько поляскав по столу оцупком маленького пальця й важно промовив:

— Дурниці це. Ну, заарештують, так заарештують. Це ще не лихо. А ось я збудую собі маленьку хатинку на „економії“, то тоді побачимо, що буде краще: чи твій комунізм, чи моя маленька хатинка.

Нове життя перемішалось з рівномірним хропінням фабрики та тихими підступами агітації в ячейці.

Комсомол все більш заповнював усі щілини Робера, змушуючи його думати, жити та говорити по-комсомольському. З'явилися свої, комсомольські вирази, свої маніри, і навіть кепку одягалось якось відмінно — аж на потилицю, по-комсомольському.

О восьмій годині ранку він виходив на працю. Там, як на ловах, підстерігав сусіда, знаходячи в нього вразливе для агітації місце, а тоді штурмував і привертав на бік комунізму. О п'ятій годині виникала нова робота: продаж часописів перед заводом, розкидування листівок та наліпка афіш. Вечір зустрічав він, звичайно, де-небудь у ячейці; у-ночі, з купою пропаганди — на вокзалі, агітуючи відходячих на працю людей. Часті страйки позбавляли роботи. Незмінні голодовки надавали енергії й примушували комсомол зростати все більше, доки не став, нерозривно зв'язаний із ним, дійсним комсомольцем, з хвацьки закиненою кепкою, худим та блідим лицем і палкими очима. Його полюбили в комсомолі. 24 року він уже був за секретаря ячейки, а 26-го — агітпропом райкому.

Раз, коли біла сорочка вкрилася кіптю, і дзвінок оповістив про спочинок, — Робер вийшов з фабрики й поринув у метро.

Вийшовши з метра на площу Делябасті, він попрямував до кав'ярні, де призначено було вечерю для салдат-рекрутів, під час якої Робер повинний був пустити червону бацилу комунізму у військо.

Кав'ярня—це єдине місце зустрічі. Кав'ярня—це осередок кварталу, клуб. Вплив кав'ярні дуже обмежений—300-400 сажнів до нового проулку, до нової кав'ярні. Коли кав'ярню одвідують комуністи, хазяїн—теж комуніст, соціялісти—соціяліст, фашисти—фашист,—тому що хазяїнові не треба мати переконань. Хазяїн має вино та каву—хорошу й кепську чорну, та з вершками. Переконавання мають ті, що п'ють.

Кав'ярня, до якої поспішав Робер, була комуністична, і тому хазяїн лаяв буржуазію й читав „Юманіте“.

Робер перейшов через спільну залю на другий поверх. Там, обпершись на стіл, читав якусь книгу секретар райкому—Луїза.

Струнка, весела, вона, здавалось, була народжена за-для того, щоб секретарювати в райкомі, рішучим голосом закликати хлопців до ладу під час зібрань, спокійно робити призначення і, ніколи не попадаючи до рук поліції, порядкувати демонстрацією.

Помалу стали збиратись комсомольці та салдати. Перші сміялись, смалили цигарки, спіраючись на товсті, сучкуваті кийки, що нерозгубили гуляли по спинах фашистів; другі, збентежені, підпирали стінку та ніяково всміхалися хазяїнові.

Салдати — діти селян, відкілясь із далеких французьких провінцій, де до цього часу носять дерев'яні черевики й слухають оповідання дідів на довгих вишечках на захід сонця, а головне—ретельно вчащають до церкви.

Товстий, добротливий скарбник, робітник із Сітроену, приніс в пляшках вина, сиру та хліба, що коштував десяток франків кожному комсомольцеві.

Почали сідати до столу. Комсомольці, позначивши кожний собі жертву, взялись за обробку.

Луїза піднялась і сказала промову, спокійно, чітко закругляючи речення. Вона пояснила, що таке комсомол, чого він хоче від салдатів, чому треба боротися з війною, та як боротись. Потім запропонувала висловитись,

У відповідь — мовчанка. Люди в синіх мундирах збентежено дивились у тарілки і, очевидно, не мали настрою говорити. Луїза знов, також спокійно, з'ясувала свої слова й знов запропонувала висловитись. Знову — мовчанка. Робер розлютувався. Вечір погроджував скінчитись бешкетом.

— Агов, ви, поросячі голови! — загукав Робер. — Легше, мабуть, почути слово від Ейфелевої башти, ніж од вас. Та хіба ж ви не тямите, куці йолопи, корови вагітні, що вас женуть на заріз, що із вас араби спорудять рагу. І за-для чого? За-для того, щоб якийсь буржуй узяв собі зайву проститутку або купив зайвий презерватив. Так щож ви... За презервативи життя віддаєте? Та ви ж тямите, що війна не на користь вам? Ми тут пропонуємо допомогти, а ви ні звука... Ну, так записуйтесь, корови, та царкотіть дзвоником арабам на яловичину.

Луїза злякано позирнула на Робера, почувуючи, що зараз уже напевне буде бешкет, але салдатам ця промова стала до вподоби.

— Оце діло! — мовив один. — Це хоч по-людському сказано.

— Так, правильно... — додав другий.

І несподівано посипались запитання по доповіді Луїзи.

О-півночі Робер вийшов із кав'ярні; не маючи грошей, рушив пішки, обминаючи ліхтарики поліцаїв та тіні велосипедистів.

Біля Пер-Лашезу його хтось гукнув, — озирнувся.

Переплітши руки та пожовуючи гуму, перед ним стояв його дядько.

За прикащика на заводі Рено, він давно уже не був у сім'ї Робера, проводячи вечори за шклянкою вина та впоряджуючи за платню робітників до фабрики.

— Слухай, хлопче, — сказав дядько, спльовуючи цілу грудку гуми. — Завернемо до „бістро“.

— Слухай, хлопче, — знов почав говорити дядько, після того, як проковтнув шклянку червоного. — Я бачу, що ти голодний, а тому бери собі сиру та хліба, — і слухай... Справа є, розумієш, справа. Мені стукнуло на п'ятдесят років... — Він зігнув один палець лівої руки. — Тобі дев'ятнадцять... зігнув другий палець. — Дітей у мене нема... — зігнув третій палець... — Тебе я люблю... — зігнув п'ятий.

— Гаразд ще, — подумав Робер, пережовуючи бутерброда, — що в нього тільки десять пальців.

— Ну, так от, розумієш, — продовжував дядько, — у мене скупчилося в наслідок моєї праці тридцять тисяч франків. Ці гроші я тобі передам, коли

буду вмирати, а поки що вирішив відпочити, а для того хочу відкрити маленького погребка Навілет, з вином та дівчатками, і підшукати собі помічника. Хочеш бути моїм помічником? Май на увазі, що після моєї смерті ця фірма перейде до тебе.

— Та я ж, дядьку, комуніст, — заперечив Робер, бажаючи затягти розмову, доки хліб із сиром не буде остаточно з'їдений.

— Та, та, та... Комуніст... — роздратовано перекиривив його дядько. — Та що таке — комуніст?.. Хочу — комуніст, не схочу — не комуніст... Коли грошей чорт-ма — комуніст; гроші є — фашист. У мене гроші є, і на лисого дідька мені комуна? Комуна — для голодранців, а для мене — спокій, тому зараз я — господар... Тобі я хочу відказати фірму, щоб ти потім відказав її своєму синові й так далі, аж поки не утвориться величезного закладу, на вивісці якого буде написано: „Заснованав Матьє Леграм“...

Робер, не прощаючись, вискочив із кав'ярні і в думці послав свого дядька до сто чортів.

Коли він підійшов до свого дому, то несподівано стикнувся побіля самого над'їзду з своєю матір'ю.

— Знов чорти тебе шморгують повертатися пізно, душогубе триклятий, — загаласувала вона, — бандит яровий. І як тобі не соромно? Мабуть, не можеш, як Анжелікин син, гроші заробляти, а все общарпанцем бігаєш, та мудруєш... Він, бачите, ко-му-ніст!..

— Що це з нею, сталося? — подумав Робер, слухаючи кулеметну лайку матери. — Який дідько шпигнув її?

А мати ще більш розлютилася його мовчанкою й галасувала.

— Ось і дожився!.. Ось і дострибався!.. Сьогодні поліція прийшла та й зробила трус і всі твої папери захопила. Ледве-ледве повірили, що ти від'їхав на два дні до сестри в Ліон.

І, раптом розворушившись, вона розплакалася і втиснула йому в руку десятифранкового папірця.

— Мерсі! — промовив Робер. — Так, мені треба тікати.

Нашвидку поцілував матір і хутко пішов до суміжної вулиці. Він одразу зметував, що треба йти до Луїзи, секретаря райкому, на Авеню Децепіней, де була її квартира.

Луїза ще не спала, коли він прийшов. Її вродлива голова, що була підстрижена а-ля-гарсон, весело припинулась на його бік.

— В чім справа, Робере? — спитала вона. — Кого або що винна я дякувати за твою візиту?

— Жандарів, — лаконічно відповів Робер. — Мене хочуть заарештувати.

І він розказав Луїзі, що поліція захопила його папери, що до антивійськової пропаганди.

— Хм... Це кепське, — мовила Луїза. — Пахне провалом. Але, звичайно, ти ні в чім не винуватий. Таке з усяким може скоїтись. Та все ж тобі буде лихо. Мінімум — років з півтора. А тому, додому краще не ходи. Треба вирішити: чи сідати тобі,

чи тікати. І завтра я піду пораджуюсь із Ваяном, а ти, доки що, ночуватимеш у мене.

Робер сів і уважно подивився на Луїзу. У хатній обстановці вона мало скидалася на суворого секретаря райкому. Задиркуваті, глузливі очі, веселі брови кудись прогнали спокій на лиці.

Зав'язалася розмова, підчас якої погляд Робера блукав по кімнаті й зупинився на портреті вродливого молодого чоловіка.

— Хто це?—спитав Робер.

— Це—чоловік, що його я колись любила,—відповіла Луїза.

— Любила...—тихо промовив Робер і зненацька засміявся.

Йому здалось занадто чудним, щоб Луїза, Луїза—секретар, Луїза—спокійний та суворий орудник,—могла любити.

Та й взагалі, слово „любов“ не фігурувало в його житті. Не було часу. Праця, агітація, сон були єдиними елементами існування.

— Скажи,—спитав здивовано Робер,—а хіба можна любити під час революції?

— Чудний!—зареготалася Луїза.—Та який же йолоп тобі казав, що любити не можна?

Було вже запізно, треба було спати, тому що завтра нарано Луїза йде на працю. Загасили електрику. Луїза лягла на ліжко, а Робер—на маленьку обшморгану канапу.

Другого дня, повернувшись з праці, Луїза бурхливо шорхнула дверима і, впавши на стільця, зарепетувала:

— Ох, ти знаєш, така комедія! Виходжу я од Ваяна, а за мною—шпиг. Перший, міршавий, безпритульний собака. Я—в метро, шпиг—теж; на трам—він теж... Почався дощ... Тоді я шмигнула у велику жіночу чепурню побіля площі Де-л-Опера й залишила його стійкувати з другого боку. Ось буде лаятись, коли втямить. А дощ, розумієш, лє—як з луба... Потім,—вона зробила поважне обличчя,—я говорила з Ваяном. Ми вирішили, що тобі сидіти не треба. Поїдеш до Марселю, сьогодні, о першій годині вночі. Ось документи та гроші.

Робер знову подивився на Луїзу. Йому зненацька стало важко кидати її—сміливу, цікаву комсомолку. Луїза жваво розповідала про те, що там, у Марселі, дуже добре працювати. Безліч чужоземців, що голодують на вулицях—гарний матеріал для компартії.

Робер слухав Луїзу й несподівано для себе помічав, що ніжне, незрозуміле почуття захоплює його. Дивно, він ніколи не думав, що в цього секретаря райкому можуть бути такі губи та очі. І ледве не вилаявся, второпавши, що такі гадки—міщанство. „Звідки вони взялися?“—подумав він.— „Е, та певна річ, у ту хвилину, коли вона визналася, що любила когось“.

Йому захотілось говорити, і він зачав говорити про революцію, про те, що рано чи пізно сюди прийде Будьонний, і що бородаті верхівці на маленьких диких конях оточать площу Ля-Конрад та прадавній єгипетський обеліск; про те, що революція буде доконечно опісля фашизму, коли терпець увірветься.

Коли він це казав, то весь горів, і Луїза, замовкнучи, дивилася на його якесь чудне, нове для неї обличчя, і їй хотілося любити його. Але як? Адже ж Робер цікавиться лише революцією й лише про неї може говорити. І тут Луїзині очі зустрілися з Роберовими, і в своїх вона дала йому прочитати якесь таке слово, що він замовк і, удаючи, ніби то читає часописа, почав думати. Так — жах, але факт: він закоханий. Та як любити? Він ніколи про це не думав. Цілувати — міщанство, хоч поцілувати й хочеться страшенно. А коли не це, то — фізіологічна любов на предмет розпліду дітей. Або третє — духовна любов у стилі лицарів-трубадурів. Та ні! Все це, дійсно, міщанство. Як же в чорта повинні любити комуністи? Але чому сьогодні, у останній вечір, він не може з нею — ну, просто поцілуватись? Та це ж... міщанство! Чи просто сказати, що любить? Але як любить, чому? На п'ять годин, щоб потім розлучитися на два роки? Хіба ж це грішно? І хіба, взагалі, є що-небудь грішне для комуніста? Є — раціональне та нераціональне. А що раціонального в тім, щоб, скажімо, обіймати її? От чорт! як же вийти із такого становища?

Він знову підняв очі, знову побачив її зіниці й прочитав у них, що можна говорити, і засмутився.

— Та що з тобою діється? — спитала його Луїза, — чи не образився ти на мене?

— Я... та ні... я не серджуся... Я просто не знаю... розумієш... Безглуздо та соромно... Цілу-

ватись—міщанство, одружитися я не можу, а люблю тебе,—і сам не розумію, що діється...

І замовк, зачервонівши, і ще більше розгнівався на себе.

— Е,—промовила здивована Луїза і раптом зареготалася,—любити треба, як люблять, як любили і як завжди любитимуть. Політграмоту для любови вигдавав!.. Так ось я тобі покажу...

І, обгорнувши голову Робера, поцілувала його просто в губи... раз... два... три... чотири...

Робер не знав, як все це трапилось. Прямуючи до вокзалу о пів на першу, він був певний, що тепер працюватиме, як звір, переможе та розіб'є все на світі, а після всесвітньої революції неодмінно одружиться з Луїзою.

ДУРЕНЬ

Жвавий льокай, що ввесь час носився по залі з навантаженим шклянками та чарками підносом, раптом зупинився, обтер серветкою пітну пліть і несквапливо зівнув.

Жорж зрозумів, що цей рух є перший дзвінок перед зачиненням кав'ярні.

Дійсно, незабаром кав'ярня замерла, годинник пробив два глухі удари, десь недалеко задзвонив костьол.

Добродушний маляр Петен, широкополий капелюх якого з такою нетерплячкою чекав Жорж, не з'явився. У перспективі сіріла похмура паризька ніч, безглузда гулянка по довгих вулицях з семи франками в кешені. Рокове число — сім франків. Будь у нього одним франком більш, він міг би сподіватися на який-небудь ночліг у готелі. Але, на жаль, цей клятий франк був ганебно пропитий, обмінений на шклянку кислого вина й шматок хліба. Жорж пригадав, що коли він вирішив витратити цей роковий мідний франк, в його душі виник сумнів про ночліг. Але надія на Петена була настільки великою, і взагалі— „надія така прекрасна“...

Коли він вийшов на вулицю, то підійшов до Ротонди, — в це кафе ще не прибіг сон. Усі були

на своїх місцях. Похмуро допивав каву якийсь маляр, закутаний у жіночу шаль, факір Торама закликав глядачів із різнобарвної афіші на муру.

Очі Жоржа хутко знайшли де-кілька друзів. Але вони всі були такими ж голодуючими поетами, як і він, а тому було мало надії поживитися за їх рахунок ночлігом. Одначе, на одну хвилину в розпаленому притомленому мозгу Жоржа жовтожаровим місяцем засяяла надія, — симпатичний Сашко, веселий меценат паризьких босяків, усміхнувся з-за рожевих бокалів з аперетивами, але тут же, новонародженою дитиною, надія вмерла. Поруч Сашка сиділа рудоволоса натурниця Сільва. Було ясно, що він ні в якому разі не змінить ніч кохання на благодійність. Цього навіть не може вимагати найхристиянніша мораль. Гадаю, що святий Августин з обуренням відмовлявся від подібної пропозиції.

Хмуро всміхнувшись, Жорж вийшов з Ротонди і почав спускатися по бульвару Роспай до Сени. Рідкі перехожі спішили додому, шуршали авто, прагнули до Монмартру. Мовчазними привидами плили по панелі поліцаї на велосипедах.

Хм... не весело! — подумав Жорж, проходячи біля темної річки, на якій чорнів човен і невідомий мандрівник співав „Valenzia“.

За півгодини надійшов до Білого майдану. Таємнича Мулен-Руж рівномірно крутила свої електричні крила. Різнобарвні дами, ліврейні льокаї, червоні капельдинери бігали по майдану, не звертаючи уваги на сирени авто.

Вулицею Кліші він дістався до Пляс-Пігаль, і з-за провулку загорілись зеленими вогнями вивіски російських ресторанів—„К нам“, „Добро пожаловать“, „Теремок“, „Каво-Какозьєн“.

Ноги відмовлялись рушати. Вирішивши пожитувати рештою свого й без того маленького капіталу, він кинувся до кав'ярні „Буден“, сів до столика й почав розглядати публіку.

Високі черкеси, хверцюючи бешметами, пили коньяк; шовкові дами та фрачні кавалери відпочивали від кохання. Супроти Жоржа, докурюючи люльку, сидів якийсь товстий чоловік.

Щось знайоме відбилося в пам'яті Жоржа. Він уважно подивився на сидячого й засміявся.

— Ну, звичайно, це він—Петя Неклюдов, веселий комік одеського міньятюру, з яким провів стільки вечорів у брудному сербському Білграді.

Ця зустріч розігнала сумний настрій нашого героя. Почуття того, що тут, у незнайомому холодному Парижу, є хтось свій, зогріло його змоталений організм. Він підбіг до Неклюдова, дернув його за руку,—той здивовано подивився на нього, швидко зігнав холодок з губ і блистав радісними зіницями.

Поцілувались, розсипались віялом питання по кручених думках приятелів.

Дивна зустріч. Веселий життєрадісний артист, що сміється публіці з естради маленького водевілю, зустрів обозленого емігранта-поворотця, що терпляче чекає візи до СРСР, затравленого

своїми колишніми приятелями, вигнаного за обвинуваченням з фабрики.

Промайнули в мозку теплі вечори на березі Дунаю, душні ночлігування в інтернаті на вулиці Криня Александра, кисле сербське вино.

Якось непомітно просиділи до ранку, змочуючи уста пивом і з'їдаючи нечисленну кількість жирних пирожків.

Ранком, коли паризька зоря розпустила по опочивальнях монмартський натовп, приятелі дійшли до Пляс д'Опера, де, під вигуки ранкового газетчика, Неклюдов сказав:

— Я сьогодні, о сьомій годині ранку, від'їжджаю до Бретани, хочу відпочити од Парижу. Речі мої знаходяться на станції. Якщо хочеш, можеш оселитись у мене на два тижні, бо все одно квартира залишається порожньою.

Ця несподівана, блискуча перспектива, підперта ста франками, позиченими в Неклюдова, радісно застукала в серці Жоржа, і, узявши у приятеля листа до швайцара, він весело побіг по Італійському бульвару.

Звичайно, о шостій годині ранку надходити до квартирі незручно. А тому, найнявши кімнату в готелі, Жорж заснув чудовим сном, сном м'яких перин і пухових подушок.

Прокинувся запізно. На вулиці вже стемніло. Підголившись, вигладивши в готелі свій зодяг, він побіг до вулиці Принця, на квартиру Неклюдова, жадливо переварюючи з'їдений у дешевому ресторанчику обід. Рівно за півгодини він став

перед шкляними очима швайцарихи і, осміхнувшись майже родинною посмішкою, подав візитну картку Неклюдова.

Швайцариха уважно розглянула картку, підозріло скосила очі на його рвані черевики, примусивши його затремити та уявити себе за злочинця, а потім, осміхнувшись рештками засохлих губ, мовила: „кватира ч. 32, на третьому поверсі, ліворуч. Позвони бо—там уже хтось є“.

І з докором похитала головою вже на адресу самого Неклюдова, подумавши, як цей поважний чоловік може бути знайомий з босьяками.

Хвилина—і різкий дзвінок прорізав тишу квартирі ч. 32. Двері відчинились, і жіноча постать спитала московською мовою:

— Вы к Неклюдову?

— Я приятель Неклюдова, — почав Жорж, але був перерваний незнайомкою.

— Знаю, знаю. Входитъ, роздягайтесь.

Електричне світло дало йому змогу розглянути жінку: тонкі губи, задумливо веселі очі, гадючий локон, грецька постать.

— Ви, ви... — запитав Жорж, не знаючи з ким він балакав.

— Я, — запинаючись одповіла жінка, — я... дружина Петі Неклюдова.

— Дружина Петі! — радісно поцілував маленьку руку Жорж і не менш радісно запитав, чи давно вони одружились?

— Це часто буває з ним, — засміялась брюнетка, а потім цілком серйозно, — місяців п'ять.

Вони ввійшли в маленьку м'яку гостину.

Портрет Мопасана, Тальєна, Анатолія Франса та бюст Вагнера давали подушкам і тафтам літературно-артистичний вигляд.

Сівши на м'яке крісло, він подивився на Неклюдову й запитав:

— Правда, Петя — чудова людина?

— Так, — веселим голосом відповіла вона. — Але, яка я погана господиня. Я нічим не частую вас. Чи не вип'єте ви лікеру?

І, відчинивши шкафу кореновської берези, налила дві смарагдові чарки.

— Треба їй розповісти про Петю, — ввічливо подумав Жорж, і почав докладно, з установкою на півгодини, оповіщати їй про епізоди своїх зустріч з Неклюдовим, а потім, пригадавши, що він не знає імени господині, запитав:

— Вибачте, як ваше ім'я?

— Мене звать Людмилою Сергіївною, але ж ви можете мене просто звати Лоло.

— Що ви! — запротестував Жорж, — я не смію. — Але, пригадавши свої старі взаємовідносини з Петєю, погодився.

Лоло хутко перевела розмову на паризькі теми, розповіла де-кілька веселих анекдотів з артистичного життя, лукаво стріляючи своїми чорними очима. — Як вона ловко грає очима, — подумав Жорж, коли розмова несподівано стрибнула на фривольну тему. Але, попрекнувши себе в зайвій суворості, він випив третю чарку й розказав де-кілька пікантних епізодів із свого життя.

Лікер солодко обжигав піднебення, а вогники очей Лоло застукали тисячами ударів на хвилину в його грудях.

П'ята й шоста чарка підгоняли їх розмову й бурно тягнули кудись наперед.

— Одначе, — подумав він, дивлячись на дозволяючі ігрові очі Лоло, — вона досить легковажна жінка і...

Якось непомітно пересіли на канапу. Думки Жоржа почали устремлятися до затягнутого в ажурний чулок коліна, несподівано відкритого з-під спідниці.

Він став жадливо розглядати тонку ногу й лакову туфлю, розсіяно кидаючи відповіді, коли здивоване „ого!“ жінки змусило його почервоніти.

— Яка я сволота, — подумав він. — Мене прийняли, приютили, а я, як невдячна свиня, одразу лізу до дружини мого благодійника.

Але вона не розсердилася. Навпаки, хитнувши головою, зробила йому настільки відповідаюче запитання:

— Справді в мене красива ніжка?

— Чудова! — скрикнув він, але зразу ж поправився, — вибачте, це випадково.

— А часто у вас трапляються такі випадки? — засміялася Лоло, виправляючи спідницю і відкриваючи при цьому пругкий обрис своїх грудей.

— Коли я сиджу з такою цікавою жінкою, як ви, і коли вона — не дружина мого приятеля, — засміявся Жорж, впадаючи до тону її розмови.

— А з дружиною не можна? — погрозила пальцем Лоло.

— На жаль—ні!—з підкупаючою щирістю зідхнув Жорж, — хоч...

— Хоч можна?—лукаво всміхнулась вона й знов різким рухом оголила своє коліно.

— Що з мною?—промайнуло в мозку Жоржа.— Який я підлий. Вона трохи випила, а я користуючись цим... Конче, треба лягати спати й припинити цю незручну розмову.

Він суворо подивився на годинника, стрілки якого далеко переступили за північ, і пробурмотав:

— Ого, як пізно.

— Га! ви рано лягаєте спати?—запитала Лоло.

— Ні, — протягнув Жорж і раптом почув слабе доторкання до свого черевика її туфлі.

Електричний ток нечисленної кількості хвиль пробіг йому по тілу.

— За-ради Петі треба робити вигляд, що я нічого не помічаю, — з упертістю надокучної старухи шепотіла совість.

Але очі, які не можна було заплющити, сковзнули мимо рожевого плеча й погрузились у чорні провалля очей.

Жінка продовжувала настирливо надавлювати черевика, а очі, посварившись з совістю, розбіглись на різні токи, скувавши дивним параличем Жоржа.

Кудись впала хвилина, друга, третя, десята... Зашумів годинник.

— А де ви познайомились з вашим чоловіком?—зробивши надзвичайне зусилля, прошепотів він.

Головка Лоло хитнулась, уста прошепотіли тихо: „дурень!“

— Як вам не соромно!—образливо пробурчав Жорж.

— Що?.. Що я, замужня жінка, кокетую з старим приятелем мого чоловіка? Дурничок! Це я хотіла просто спокусити вас і бачу, що ви дійсний друг Петі, а через цей випадок давайте ще вип'ємо коньяку.

— Боже мій, який це страшний ведмідь буде,— подумав Жорж, але, побачивши спокійні та впалі очі Лоло, заспокоївся. Безумовно, вона тільки жартувала, і зараз після коньяку ми розійдемося по своїх кімнатах.

Але Лоло не збиралася закінчувати вечірку.

— Правда, було втішно?—засміялася вона.—А ви, дурень, зовсім вже повірили.

Її очі раптом якимось небезпечно заблищали, прокотившись мурашками по тілу Жоржа... коварна блузка сповзла з плеча. Жорж встав, або певніш підскочив, почувуючи, що ще хвилина—і його сила волі зникне в цих клятих очах.

Але одночасно з ним підскочила й Лоло. Її коварні коліна доторкнулись до його колін... Не розуміючи, що робить, він зірвав блузку й повалив на канапу,—і радісно затріщала сукня.

Задзвонили розбиті шклянки. Цей дзвін врятував його від страшного злочину—зради дружбі.

Совість перемогла і, випроставшись із ціпких рук, він одскочив від канапи.

Вона впала перед ним, обурена та рожева,—і шматки білизни лебединим пір'ям розлітались навкруги.

— Простіть!.. — проказав Жорж, відступаючи назад. Лоло скочила.

— Дурень!.. Йолоп, евнух!.. Іди к бісу та ховай у чорта свою невинність!

Жорж увірвався до першої двери, що попалася йому, повернув двічі ключі в замку і впав на килим.

Де-кілька хвилин він не міг опам'ятатись. Нарешті піднявся на ноги, налив собі шклянку холодної води з карафи на нічному столику, одразу випив і звалився на ліжко.

Усю ніч він не міг заплющити очей. З одного боку, він розумів, що удіяв, як дійсний друг, і навіть у душі гордував своїм подвигом; а з другого боку — страждав, пригадуючи її очі.

Лише під ранок він заснув важким сном, а прокинувся годині о десятій.

Тихо одягнувшись, він на дибках вийшов із квартири, спустився по сходах і збирався був рушити до сусідньої кав'ярні, коли радісне обличчя Гриші Пільфенбейна, старого товариша його й Петі ще по Білграду, виглянуло з-під широкого артистичного капелюха.

— Справді, вона чудова жінка? — приголомшив його запитанням Пільфенбейн.

— Хто, жінка Петі? — здивувався Жорж.

— Яка там у чорта жінка! — засміявся Пільфенбейн.

— Ця Лоло — просто чудесна жриця кохання. І коли ми, проводячи Петю на вокзалі, дізналися, що ти в нього зупинишся, — я вирішив підіслати

до тебе Лоло, ніби то його дружину. А дуже ж особливо пикантно кокетувати—з чужою жінкою. Скажи, добре вона провела свою роллю?

— Занадто добре!..— вбитим голосом протягнув Жорж, — і богиня міщанської чесноти рухнула з п'єдесталу кудись у порожнечу. Як він не подумав раніш, що богиня міщанської чесноти — все ж таки була... повією...

ЧОРНА БОРОДА

Та слухай, я ж твій друг і
брат,—
А ти, що думав, Калістрат?..
О л е с ь

Кулеметна доля викинула отамана Голого з Таращі, під нерівномірний гуркіт тачанки потягла за садки, млини й очерети далеко, далеко—в золоту Прагу. В золоту Прагу, де не стріляє лісок, де не ховається банда в кожній долині, і де, нарешті, не б'є землю копитом буланий кінь отамана, ватажка Дніпровського очерету Голого.

На тачанці, на коні, пішки, в дощ, під сонце, він тікав, оточений зо всіх боків червоним військом, поки не побачив конфедератку польського жовніра, щоб їхати туди, кудись далі, далі—до своїх українців в Прагу.

На Україні Голий був ханом свого міста. Як колись за часи Богдана та Полуботка, він гуляв по диких полях,—гуляв тому, що гулялось, спочатку проти Керенського, потім проти гетьмана, а потім проти продподатку червоних.

На Україні Голий знав, що поки не ослабла рука, здібно зупинити коня на повному кар'єрі, поки шабля на боці, він може бити, різати, скільки схоче; а тому, переїхавши через кордон і побачи-

вши суворе обличчя чеського поліцая, він подумав, чи не прийшов кінець його владі, але зараз же побачив, що кінець — не прийшов.

Не встиг ще зупинитися потяг, і спокійний, як ставок біля верб, контролер відібрати квитка, як Голий побачив здивовання й переляк на обличчі контролера, викликаний чорною бородою, синім жупаном і катеринославськими чобітьми. Побачивши цей переляк, цю тримтячу руку, з залізничним квитком, Голий сказав собі, що є порох у порохівниці, і засміявся червоному трамваєві й манікюрно-автомобільному натовпу.

Куди йти?

У каліському таборі йому радили звернутися до місії УНР. Процокотів трамвай, пролетіли перед очима отамана вулиці, і сусід чех показав будинок місії. Голий взяв скриню й увійшов у будинок. Там, не звертаючи уваги на протести швайцара, він дістав собі секретаря місії Тимоша Олесюка і зробив йому надзвичайно коротку й категоричну вимогу: грошей і кімнату. Секретар подивився на Голого, на його чоботи, покривив рота й заявив, що місія—дипломатична, і тому цікавиться виключно дипломатією й не може допомагати окремим громадянам.

Голий зміряв суворим поглядом секретаря і, почувачи, що його запорізька кров кричить щось невідоме, схопив щупленьку людину в брючках за сорочку, кинув на письмовий стіл і закричав: — Чорта розумієш — не даси! Тут — моє помешкання.— І після цього поклав скриню на підлогу.

Поклав скриню, яка фактично являла собою цілий музей історичних речей отамана. Чого не було в товстопузій, вагітній скрині! Тут лежала й грамата Петлюри, сорочка мережана, яку Голий носив під час трудового конгресу, гаманець з золотими червінцями і перстень якогось полоненого, відібраний за повстання проти гетьмана.

Так ось, поклавши скриню, Голий почав вести вже цілком дипломатичні переговори з самим послом,—і дивна річ: зараз же з ним договорився.

Посол, старенький есеф, з колишніх кадетів, спочатку доводив щось у стилі Мілюкова, підіймав очі догори, кричав про національний обов'язок, про жертви, а потім, зустрівши в отамані кам'яну упертість, пом'ягчав і, запросивши Голого в свій кабінет, з величезною мапою українських земель на стіні, видав йому 500 крон з коштів місії і запрохав заходити. Потім, піднявши очі догори, ще раз прокляв революцію, що відірвала його з симпатичного Петербурзького кабінету від столу з зеленою лампою і спокійного життя, без отаманів.

Тут почалися мандрювання Голого. Спочатку він обійшов усіх своїх знайомих і з'ясував, що всі вони живуть примусно-цигаретним життям, потім політичних лідерів, у яких сидів допізна вночі, розмовляючи про високу політику.

Він зрозумів, що в Празі можна почувати себе не гірше, ніж у Таращі, у Дніпровському очереті, бо тут добрий крик та гайдамацькі скандали ведуть до влади.

До кого він не заходив, він завжди знаходив добру зустріч, не тому, що його вважають за бажаного гостя, а тому, що репутація отамана, яка починалась від тих самих очеретів, лякала кожного діяча. Бешкет, що влаштував він у місії, зміцнив цю репутацію за ним, і Голий зрозумів, що треба продовжувати в такому стилі й надалі. Спочатку він скупався в одному з найкращих чеських фонтанів, і зробив це настільки спокійно, що поліцай не встиг вимовити слово; а коли, після цього вчинку, останній хотів вимагати від нього кару в 30 крон, Голий запрохав поліцая показати, згідно якого закону чи параграфу поліцейського статуту, заборонено купатися в фонтані. В Чехії, з часів Жіжки, ніхто в фонтанах не купався,—і тому поліцай не зміг нічого відповісти, окрім того, що руські князі стали моц енергічні.

Ця історія попала в газету. Два республіканські часописи надрукували замітку, в якій розповідали про оригінальний вчинок руського князя. А чеські футуристи зробили Голому цілу овацію.

Українські лідери, що сидять у чеських кафе і п'ють надзвичайно добре чеське пиво, довго думали, що його робити, і думаючи—чухали потилиці. Але окрім потилиці, ніхто не почув на собі жодного реагування на цю справу. Перший крок був зроблений. Залишалось продовжувати, і за тиждень він зробив другий крок. Правда, цей крок не був його власною ідеєю: один український журналіст нацькував його на есефів, і Голий вирішив розігнати зібрання цілої партії.

Треба сказати, що вся ця партія досить вільно вміщалась в одному кафе, але вона трохи набридала журналістам. Голий розігнав зібрання цілком своєрідним засобом. Він прийшов, вийшов на трибуну, подивився на накрохмалені есефівські маніжки, потім стягнув чумарку і став скидати чоботи. Штани йому не прийшлося зняти, бо з льокаїв вже не було ні одного чоловіка. Цей вчинок викликав зле обурення частини еміграції. Але де-хто з політичних діячів дуже зацікавився Голим.

Де-хто бачив в ньому міцну зброю й вирішив зв'язатися з отаманом.

Есефи лаялися, але що таке лайка есефів? Так, тільки гавкання старих калош. Третім вчинком Голого, що закріпив за ним владу над цілою еміграцією, була бійка з росіянами.

Їдучи з Чернуші до Праги й розглядаючи з вікна вагона пейзаж чеських сел, немов би украдений з малюнка будь-якого популярного німецького маляра, де фігурує три елементи: замок, церква й товстий, задоволений всім дядько в зеленій шапці, — Голий заговорив з сусідом у купе, красунем-офіцером з Малоросії.

Красунь був врангелівець, і тому, як кожний добрий офіцер, любив повій, хортів і государя імператора. І ненавидів ненавістю своєї кастрованої, омоскаленої душі Україну, — і тому спокійно, навіть не думаючи, що це образа для сусіда, заявив, що він не розуміє, як це чехи тримають у себе цю петлюрівську сволоту — українців, бо Україна є ли-

шень авантюра Німеччини, а українці—агенти Гінденбурга.

Голий подивився-подивився — і ударом кулака зробив з лица останнього якусь яєчню, невідомої до цього часу форми й надзвичайно оригінальну з вигляду.

Офіцер, що кохав повій, хортів і государя імператора, упав на канапу й заскавчав. На це прибігло ще де-кілька офіцерів, — і почалася бійка.

Всі пасажири чули галас, гомін, гуркіт, почували, що твориться щось надзвичайне. Вони дізналися лише на Празькому вокзалі, де ціла чота поліцаїв повела до комісаріату 15 росіян й одного українця.

Поліцейський комісар, відомий чеський спортсмен, прослухав оповідання 15 гвардійських офіцерів, здивовано глянув на голову й сказав: „Той великий спортсмен“, а потім, подумавши, виніс цілком соломонівський присуд: всіх оштрафувати на 30 крон.

Таким чином, росіяне заплатили 450 крон, а українець 30.

Українські студенти, що ходять в зелених чеських одягах і допомагають збільшенню чеського населення, гуляючи сизими вечорами на Стромовку, з ентузіазмом розповіли всьому світу про національне досягнення отамана, а молодий студентський лідер, редактор найпопулярнішого журналу „На варті“, вирішив стати товаришем отамана, — і вилив в його безмежну, як провалля страшної помсти, горлянку не один десяток кухлів смачного, кусючого за язик, чеського пива. Віднині кар'єру

та існування отамана було забезпечено. Він завжди находив слухачів для своїх надзвичайних оповідань.

О третій годині, коли вулиці наповнюються чеською молоддю, добре одягнутою, фешаканами, як їх зовуть у Празі, та дівчатами, які довго стоять біля крамниць, чекаючи на кавалерів, Голий прямував до Флека. Бо Флек, цей патріярх чеського пива, якось оригінально гармонував у нього з Україною, з тополями, з чорногузами й вітряками за селом.

Флек був гордий, як старе вино, і цікавий, як оповідання Шахеразади. Кожне місце мало свою історію, своє значіння й свою специфічну красу: старі прапори розповідали про колишню боротьбу, про гуситів, про Жіжку, великі малюнки про Карла V, який з Чехії хотів об'єднати весь світ, а стільці з чорного різбленого дубу—про покоління тих, що сиділи тут.

У Флеку—серед студентів, корпорантів, в кепках, товстих чехах, з маленькими капелюхами, що приходять до Флеку всією родиною, щоб напитися найкращого в світі пива, зробленого за невідомим до цього часу рецептом, який хорониться, як державна таємниця, в серці нащадків першого господаря кав'ярні, щоб добре поїсти червоні й смачні вуршти й гарно поспівати,—тут, у Флеку отаман відпочивав від усього, що зазнало його бурхливе серце і що бачила його величезна чорна борода.

Вибравши стільця в центрі залі, він махав рукою, і кружка ластівкою неслася до його столу,

а товсте, добре, як кіло найкращого масла, обличчя господині благословляло його на боротьбу з пивом. В цей час, десь у кінці залі, старий студент розпочинав розповідати молодому, жовторотому первокурсникові страшні історії з авантур Голого, і коли той, приголомшений і переляканий, дивився з жахом на отамана, на його величезні чоботи, що не знаходили номеру в жодній чеській крамниці, отаман почував себе переможцем.

Бо Голий мав на це право. Він був королем Флеку. Ще за часів Жіжки, з 1408 року, у Флеку було прийнято, що той, хто вип'є 60 кухлів пива за одну добу, буде флеківським королем, цеб то зможе пити, скільки захоче. Голий випив, і тому був королем, а це не аби-що в наш бурхливий вік, і багато з королів дійсних могли б позавидувати королю флеків.

Отже, Голий пив пиво. Пив поважно, спокійно, як і слід пити королю, який до цього часу був уже отаманом.

Коли йому це заняття обридало, він, розгорнувши орлиним махом бурку, кликав до себе знайомого. Як яструб на куріпку в дикому степу, падав отаманський погляд на знайомого, і де хто не сидів—він мусив негайно попасти за стіл Голого й слухати його довгі оповідання про Махна, про Проскурів, про Таращу і, наприкінці, про Крути й базар, що їх не проминула степова кобила—отаманська доля. Стомлений оповіданням, забитий гайдамаками, знайомий непомітно для себе, випивав 5, 6, 7, 8 кухлів пива—і засипав спокійним

сном, а Голий, кинувши на нього свій погляд, ішов гуляти. Він проходив вузькі, маленькі вулиці, де ще пахне старою Прагою, де ворота до цього часу мають залізні двері, а вікна — ґрати, і де чекає свого історика напис біля входу, і спокійний чешській буржуй виглядає з вікна кімнати.

Діставшись до Волтави, він звертав на Карлів міст, на боках якого золоті апостоли ще й до цього часу благословляють небо, і на яких з сірої височини дивиться темний Рочанський замок. Ставав серед мосту. Було тихо, тихо бігли кудись вдаль, як і колись, води, співав про культуру десь на другому мосту трамвай. Що Голий думав—невідомо. Відомо лише, що він довго стояв тут. Вночі, коли темрява заливала беріг атраментом, він посувався до центру, заходив у чорний льох свого знайомого македонця, пив вино й говорив з господарем.

Господар, чорний, наспиртований настільки, що кожний раз, коли хтось запалював цигарку, присутні боялись за пожежу, питав його, як справи.

— Гарно,—відповідав Голий,—розумієш, головне, що ми живемо, розумієш, це головне, а все інше не відограє ніякого значіння.—Там він пив вино, а як коли—бив шклянки й ламав меблі. Вже пізно-пізно виходив з льоху, проходив своїм кавалерійським кроком вулицю, ішов спати до знайомих, бо, як справжній козак, Голий свого помешкання не мав. Він ночував. Три десятки його знайомих давали один раз йому місце в своїй кімнаті, хоч

вірніше сказати—не давали, а він сам брав це місце, і горе тому, хто відмовить.

Колись десь стався такий факт: один українець, соціал-демократ Баранів, лисий, як кавун, і розумний, як Кавтський, відмовив йому в цьому. Голий подивився на нього, подивився, розсміявся й запитав: „Шуткуєш?“ Баранів, притягши на допомогу всю свою ерудицію (він був аспірантом римського права), став доводити неможливість атаманських вимог. Голий поважно вислухав баранівську промову й відповів: „Ну, досить шуткувати; сваритися, — так сваритися. Кличте поліцію, а я лягаю на постіль“.

І він ліг, а Баранів, припавши до шкіряної канапи, всю ніч жалівся їй про гвалтування волі окремої людини, про виступи анти-демократичного порядку й про неетичність взагалі. А отаман спав спокійно, як колись в Умані, після теплого від жидівської крові погрому й гарячого самогону, привезеного з сусіднього села. Але це був єдиний випадок непокірності з боку емігрантів. Завжди виходило так.

Він приходив, ламав двері міцним ударом, так що в помешкані думали про землетрус, лякав на смерть господиню квартири та готову до шлюбу менструаційну доньку, будив товариша, лягав з ним у постіль і починав роздягатися.

Спочатку гуркотіли чоботи. Далі з металевим дзвоном падали онучі. І вся атмосфера ставала якоюсь деревною, тяжкою, надзвичайно далекою від аромату „коті“. Власникові кімнати Голий роз-

повідав про новини, не звертаючи уваги на тремтіння телеграфної лайки господині.

Як коли, дивлячись на молодик у вузенькому вікні, він говорив про філософію, бо за час його мандрування він зустрівся з одним філософом, і міг розмовляти про Канта, Шопенгавера й отамана Струка, якого він також вважав за великого філософа. Вважав за те, що колись у Жмеринці Струк сказав йому промову, яка стала після цього часу отаманським девізом. Головне — що ми живемо, а тому треба пити.

В десять годин починався його трудовий день. Праця полягала в тому, що Голий заходив до громкому, місії УНР, Кубанського земляцтва де скарбник, побачивши його чорну бороду, без попередньої згоди правління випишував сто крон, гарантуючи цілість помешкання й спокій установи на цілий тиждень. Зібравши данину, Голий простував до української хати, де присідав до будь-якого есдеківського лідера, бо через фантастичну ідею вважав себе за соціал-демократа. Есдеківський лідер безнадійно дивився очима козулі, яку захопив у зуби вовк, і починав розмову. Голий малював план повстання на Україні; цей план у нього виникав і зникав від першого до другого кухля пива, але як коли есдеківський лідер здивовано слухав надзвичайно практичні проекти, що також виникали з метеоричною швидкістю в голові отамана.

В дні, коли після обіду мав бути диспут, Голова зборів вже напевно знав про нового опонента, а

слухачі—про рикаючу чорну бороду й істеричний крик. Це, звичайно, не значить, що в отамана не було добрих друзів. Були. Між ними перше місце займав один молодий політичний лідер, один український, бурхливий і динамічний поет та критик журналіст, — і тільки тому були вони добрими приятелями отамана, що його інколи не боялися.

Одного вечора, коли не одна варена червона вуршта зникла в отаманському оці й наповнювала солодкістю отаманські думки, Голий підняв голову й став шукати знайомих. Підійшов журналіст, флегматичний, іронічний і песимістичний, як говорили про нього в Празі, і ударивши отамана по плечу, запитав.

— Як ваше травлення?

— Погане, Мушко, — відповів Голий. — Сумно, бодай йому дідько.

— В чому ж справи?—запитав його журналіст. Що? Під печінкою болить? Чи може вже, не дай боже, розстройство шлунка?

— Ні, слухай, ідіоте!—відповів отаман,—обридли мені вуршти, розумієш? обридли всі ці чехи з кнедликами, всі міністри і їх міністерства, все обридло, навіть—і ти, чортів сину, обрид.

— А що таке, ваше преподобіє?—запитав журналіст.—Що ж ви хочете? шкляночку жидівської крові чи може самогону?—Що? кулемета!..—раптом закричав Голий. Так, самогону хочу, розумієш, чогось м'ясного, а не риб'ячого, бо вся ваша політика—молоко, а не горілка. Розумієш, обридло молоко.

Хочу чогось справжнього, розумієш.

Гм... — пропустив журналіст.

— Що гм?—продовжував Голий.—Я плюю на тих всіх чехів, сербів і іншу шантрапу. Я хочу жити, розумієш — жити. Чекай, прийде час. Добре вам гм, гакати, не я роблю вашу собачу політику, ну що. А що ти робиш, політичний лідере, проводирю мас, що складаються з божевільного поета й ідіотського африканського політичного лідера?

— Гм... — знову повторив журналіст.

Голий, ображений мовчанням, встав з-за столу й пішов на вулицю. Механічно пройшов Грачани, став на горі біля замку й почав розробляти план махновського захоплення Праги. Сюди треба привезти кулемет, сюди треба пустити тачанку, туди віз з гранатами. І готово. Прага—в жменці. Ох, і погуляєм! Раптом десь нагорі відчинилися двері. Отаман підняв очі й замер. На маленькому балконі, серед сухих і мертвих квітів сиділа жінка, чи скоріш... ні, не змалювати!.. Весь балкон був заповнений шовковим, м'яким і приємним тілом. Жінка, про яку давно вже мріяло отаманське серце... Кругле, здорове обличчя, спокійні, глибокі очі, безмежні перса й біліше від усякої білизни декольте. Отаман почув щось більше, ніж самогон під серцем.

Пече, пече!—подумав він і засміявся.

Хвилина — і його погляд яструбом літав над її очима, потім запорізькою атакою впав у чорну безодню зіниць — і потонув там.

Хвилина — і він знову подивився, а десь у кутках повних червоних вуст прочитав відповідь.

Запам'ятавши число будинку, він пішов до Флеку. Там він зустрів студентського лікаря й поета. „Слухай, розкажи мені, як треба кохати“, — запитав він поета. „Як? Співати серенади перед вікном, змагатись на дуелі, і взагалі імпонувати жінці“, — відповів поет. „Тані, Женю, скажи справді, як? Ну, хоч ти скажи, — повернувся він до другого. „Звичайно — інакше“, — відповів той: „треба обережно обкрутити жінку, казати щось надзвичайно цікаве, а потім помалу запрохати до кіна, поки не повести атаку таку, щоб вона не встигла сказати й слово, а потім вона буде сама певна, що кохає“. Голий засміявся й вирішив прийняти обидва проекти. На другий день він вичистив до шабельного блиску чоботи, одяг новий жупан, куплений в артиста Садовського, підкрутив вуса, розчесав бороду й вирушив на Гратчани.

Там він чекав одну, дві, три години, і на четверту почув щось схоже на воркування голубки, двері балкону відчинились і вийшла вона, вийшла — і зараз же засміялась. М'який сміх з'явився в кутках губ, і білим снігом упав у отаманську душу, примушивши стрибати, як теля, на якого напали оводи, отаманське серце. А далі знову пішов униз, сів на мармурову лавку біля річки та став мріяти про неї. За тиждень вона, виходячи на вулицю, зустріла Голого, пішла вперед, він за нею. Він почував, що боїться її більше, ніж колись Губчеки, Під час повстання на Правобережжі. Так вони

досягли Волтави, Голий стиснув руку й підійшов. „Я—отаман Голий, отаман Правобережжя“,—заявив він.

—Ано,—відповідає чешка.—А я сам Зденька Упершіл. І вона знову засміялась м'яким пуховим сміхом пухових перс.

Другого дня Голий входив у маленьке, низеньке помешкання Упершіл. Низькі кімнати. Портрети якихось панів на стінах і обов'язково—старенька бабуся, непотрібна, як вчорашній день, на канапі.

Голий познайомився з бабунею, з братом, поліцаєвим комісаром, з дядьком, багатим торгівцем дерева. Покоївка принесла повидло з водою та почастувала Голого великою цигарою. Почалася розмова. Бабуня розповідала про білизну Зденьки, про те скільки сорочок приготувала вона для свого майбутнього чоловіка. Брат розказав, що доньці належить будинок, кав'ярня на Пшікопе, розповів детально про загальну вартість маєтків, а Зденька засміялась так, що Голий не зміг власне вирахувати її власну вартість.

Потім дядько запитав самого Голого. Хто він? Голий показав де-кілька часописів французьких та німецьких, де він був зфотографований у гайдамацькому жупані, прочитав грамоту головного отамана Петлюри про його призначення отаманом Правобережжя, посвідчення міністерства закордонних справ.

Приголомшені дядько й брат опустили очі на свої черевики, а голий на свою Зденьку.

.

Весілля було багате. На нього Голий запрохав тільки міністрів. Не-міністри не отримали запрошень. Тут було два міністри фінансів УНР, три — закордонних справ, один—залізниць, два — внутрішніх справ, чотирі — військових, шість — білоруських міністрів, два—грузинських, і один—махновський.

Фату нареченої тримали два члени директорії. Один — величезний, монументальний, дурний, як савчине теля, професор; другий — маленький, вертлявий, і невідомо—чи дурний, чи ні (бо він ніколи про це не казав), залізничник. Родичі Зденьки були приголомшені такою кількістю міністрів. Вони ніколи не могли думати, що в світі існує стільки міністрів. Але зазначили, що міністри мають надзвичайно добрий апетит. Особливо—білоруські. Ті, що не подаси, негайно з'їдять усе. Єдиний не-міністр, гість Голого журналіст, прийшов без запрошення, як представник преси. Бо, як він з'ясував Голому, завжди на весіллях історичних людей бувають представники преси. Журналіст з задоволенням з'їв ребро молочного поросяти і, запивши вином, подивився на наречену. Тоді він зразу ж пригадав вірш Огнівцова, який кінчався:

Зане на сей предмет для них

Судьба оставила слоніх.

А вночі Голий заснув у глибоких перинах і ще більш глибоких очах Зденьки.

Пройшов рік. Скарбник не випишував сто крон. Господині не лякались його приходу, а есефи з цілковитою безпечністю могли що-тижня прово-

дити свою працю й приймати резолюції про те, як мусить тримати себе партія на випадок, коли невдячний український нарід запросить їх прийняти владу. І протирали надзвичайну кількість штанів, бо, як відомо, у есефа штани не тримаються більш, ніж два місяці.

А Голий їв кнедлики, запивав добрим пивом і думав про покоління його нащадків, що народяться тут лишень якогось вечора. Коли за вікном співала фуга, Голому здавалося, що він чує шелест Дніпровського очерету. Він прокинувся, вітер ще сильніше завив у його вікні. „Пугу, пугу!..“ кричав десь знизу вітряний козак. Голий встав. Знову захотілося почути кулеметну пісню, знову захотілося покупатися в огненній воді повстання. Він встав і збирався вже одягатися, коли прокинулася пані Зденька і, побачивши його, запитала:

— Куди ти?

— Нікуди, — відповів Голий і ліг біля неї.

Другого ранку він кудись зник. Кажали, що поїхав у Братислав, щоб відкрити нову крамницю; казали що й ще кудись, але ніхто не знав — куди напевно.

А десь, біля Черношиць, старенький студент Степан Шишківський, купаючись у річці, побачив труп якогось величезного чоловіка з чорною бородою, і побачивши — втік.

Прийшли люди, але нічого не найшли. Хіба можна вірити божевільному дідусеві Шишківському?—тому товариші Голого прийшли запитати Зденьки.

Та почастувала їх добрими кнедликами, сказала що Голий скоро прийде, і що її бабуня бачила величезного зеленого дракона сьогодні вночі в сні, величезного дракона — з синім язиком.

І запитала, чи не знають вони, що це таке значить?

З М І С Т

	Стор.
1. Життя і смерть Араш-Ку	3
2. Тихий притулок капітана Щуровського	15
3. Чашка кави в Ротонді	30
4. Коли говорить любов	40
5. На вулиці Гамбета, побіля Пер-Лашезу	53
6. Дурень	67
7. Чорна борода	78

Ціна 50 коп.

Р

1221

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО Р У Х

Харків, вул. 1-го Травня, 10/11

Тел. № 29-84

2372

14 ✓